

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORIAE LITTERARUM
HUNGARICARUM

TOMUS V.

SZEGED

1965

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000390560

Szerkeszti:

SZAUDER JÓZSEF

Technikai szerkesztő:

NACSÁDY JÓZSEF

Kiadja

A SZEGEDI JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KARA

A STÍLUS FOGALMAI ÉS A KORSTÍLUSOK PROBLEMATIKÁJA¹

Irodalomtudósaink joggal panaszkodnak arra, hogy szaktudományunk terminológiája nem egyértelmű. Ellentétben a természettudományok fogalomalkotásával, nálunk gyakori eset, hogy a legfontosabb szaknyelvi kifejezéseinken is mást ért a tudósok egy-egy csoportja. Az utóbbi évtized realizmus-vitái pl. épp a realizmus fogalmának is annyiféle értelmezését alakították ki, hogy közülük csak a legjelentősebbeknek és a nemzetközi marxista szakirodalomban leginkább elterjedteknek az ismertetésére vállalkozva is legalább négy irányzattal kellett részletesen foglalkoznia az MSZMP KB mellett működő Kulturális Elméleti Munkabizottság „A szocialista realizmusról” szóló téziseinek (Társadalmi Szemle, 1965/2.) Meggyőződésem, hogy a terminus technikusok egyértelműbb használatával a meddő viták nagy részét ki lehetne ugyan küszöbölni, de teljesen egyértelművé tenni őket aligha lehet, hisz az egyes fogalmak jelentéstartományainak sokszor egymásnak ellentmondó értelmezésű rétegei egyrészt történetileg egymásra rakódott értelmezések, melyekben a megközelítés különböző aspektusai éppúgy tükröződnek, mint a megközelített történelmi fejlődése, másrészt a fogalom által takart irodalom- és művészet-történeti jelenségek bonyolultsága is akadályozza az egyértelműsítést.²

De ha a realizmus valamennyi értelmezését felsorolnám, hozzátevé a történelmietlenül kitágított fogalomtartomány valamennyi jelzős szerkezetű használatát a népmesei és az antik realizmustól a parttalan realizmusig, akkor sem tudnám megközelíteni azt a jelentéssort, melyet a *stílus* szó eddigi értelmeiből nyerhetnék. Közismert a szó jelentéstartományának bővülése az íróeszközt jelző latin szótól az írás, majd a nyelvhasználat módjának általános jegyein át egészen az életvitel, a viselkedésmód, s a köznapi praxis egyes ágainak „stílusáig”. Akármelyik területen való használatát nézzük is azonban, ma már általánosan jellemző, hogy *stíluson* valamilyen *egységes* rendező erőnek érvényesülését értik. Ez persze lehet tudatos, de legtöbbször tudattalan érvényesülés, a „vérbe ivódott” rendező elv megnyilvánulása, több, mint külsődlegesen felvett „modor”. Általában rajta van az egyéniség, sőt a személyiség kinyomata. De ahogy a személyiség is bonyolult komponensek egysége, melynek lényegi, viszonylag állandóbb jegyei éppúgy, mint történetileg változó, gyorsabban alakuló sajátosságai egyaránt az objektív valósággal állandó

¹ Egy nagyobb stíluselméleti tanulmány bevezető-szerű előtanulmánya.

² Lásd: La littérature comparée en Europe Orientale. Conférence de Budapest 26—29 octobre, 1962. Red. Sötér, I. Bp. 1963. 53—100 p.

kapcsolatban jelentkeznek, a természeti és társadalmi élet, valamint a társadalmi tudat különböző formáitól jövő állandó behatások következtében fejlődnek, ugyanúgy a stílus egysége is bonyolult komponensek együtthatásának egysége. A különböző aspektusból közelítő tudományágak az egységes stílus egyes komponenseit vizsgálják, s ezért stílusfogalmuk jogosultságát nem lehet tagadni. Legfeljebb az a kár, hogy tudományunk jelen fejlődési fokán még aligha képes arra, hogy a stílusvizsgálat szétágazó studiumainak eredményét a legmagasabb szinten összefoglalhassa.

Marxista irodalomtudományunk mai fejlődési szakaszára az jellemző, hogy a szellemtörténet által kompromittált s ezért sokáig bizalmatlanul nézett korstílusok kerültek figyelembe előterébe. Nem vitás, hogy a stílust kialakító komponensek közül a legmagasabbrendű és legátfogóbb épp a korstílus, hogy történelmi folyamatot rajzolni, ha a művészetén kívüli erőket nem vesszük figyelembe, elsősorban általa lehet. De ha a történelmi folyamat modellálásának és periodizálásának ilyen immanens, stílustörténeti megvalósítása — mint azt Klaniczay Tibor stíluselméleti tanulmánya³ bizonyította — a történeti anyag ellenállásába is ütközik s ezért számunkra elfogadhatatlan, nem vitás, hogy régebbi korszakokra, amikor történeti és művelődéstörténeti korszakokkal esik egybe, a korstílus lényegében elfogadható művészet- és irodalomtörténeti „Oberbegriff”-nek (reneszánsz, barokk stb.). S a marxista tudománynak évekre méltó feladatot biztosíthat a korstílusok elméletének kidolgozása, megtisztítása a szellemtörténeti fogalomalkotás torzításaitól, s végül, épp a korstílusok egymást váltása, keletkezésük, virágzásuk, megmerevedésük és hanyatlásuk reális, a mindenkori konkrét társadalmi viszonyokkal és társadalmi tudatformákkal való összefüggésük dialektikáját tekintetbe vevő rajzával a tudományos igényű stílustörténet megírása. Hogy máris milyen eredményekre hivatkozhatunk, arra vonatkozólag hadd utaljak kiváló irodalomtörténészeink egyes korstílusokra vonatkozó tanulmányainak gyűjteményeire, Klaniczay már említett stíluselméleti tanulmányára s végül az MTA Irodalomtörténeti Intézetének szerkesztésében megjelenő reprezentatív Magyar Irodalom Története eddig megjelent köteteire.

Ugyanakkor azonban nem tagadható, hogy ha a műalkotások egységes stílusának korstílus értelmű legátfogóbb komponense a művészet — és irodalomtörténeti szintézis céljaira nélkülözhetetlen is, irodalomtudományunk nem elégedhet meg kizárólag ennek a kutatásával, s a stílus létrejöttének más komponenseit is vizsgálnia kell, dialektikus összefüggésükben és kölcsönhatásukban. Végeredményben az irodalomtörténetnek nemcsak koregységek legáltalánosabb tendenciatorvényeivel kell foglalkoznia, hanem azon belül egyes életművek, sőt egyes művek értelmezésével, esztétikai vagy csupán történeti értékük meghatározásával és stílusuk interpretálásával. Abban teljesen igaza van Klaniczay Tibornak, hogy egy-egy korstílus legjellemzőbb vonásainak legteljesebb megvalósulása sem minősíti az adott műalkotás esztétikai, legfeljebb történeti értékét, korszerűségét. De egyetlen műalkotás stílustörténeti jelentőségét sem lehet csupán azzal kimeríteni, hogy megvizsgáljuk: „... a tartalom,

³ Klaniczay Tibor: A művészeti stílusok helye a marxista kutatásban. = Marxizmus és irodalomtudomány. Bp. 1964. 66—109 p.

a mondanivaló érdekében az objektíve adott stílus mely formai elemeit és hogyan használja. (ti. a művész Cs. L.).”⁴ Abban a felfogásban, amely szerint a: „stílus csak egy történelmileg determinált prizma, melyet a művész helyesen vagy helytelenül állíthat be...”, az alkotó egyén és korstílus kapcsolata csaknem mechanikussá válik, kölcsönhatás helyett az egyén egyoldalú determináltsága kap hangsúlyt.⁵ Mivel egy másik művészeti águnk elméletének képviselője, Aradi Nóra is elszakítja, sőt szembeállítja egymással a korstílust és az egyéni stílust, az előbbin inkább világnézettől meghatározott módszert, az utóbbin külső formát és modort értve,⁶ talán nem lesz fölösleges, ha a stílus egyes komponenseit s s azoknak egymáshoz való viszonyát próbáljuk meg tisztázni a következőkben.

Ha, teljességre nem törekedve, az irodalomtudomány elsődleges tárgyára, a nyelvi műalkotásra, s közegére, a nyelvre vonatkozó ma is használatos stílusfogalmakat sorra vesszük, a következő kép tárul elénk:

a) Ma is használják a „jó stílusú” ember fogalmát arra, aki „szépen” beszél vagy ír a nyelvi díszítőelemek bőséges használata értelmében. Szerencsére a közvélemény egyre nagyobb része, ha még nem tudatosan is, de ösztönszerűleg tiltakozik az ilyen „retorikusság” ellen, díszít és fordultait a stilrealizmus, sőt sokszor lakonizmus mai ízlése alapján giccsesnek érezve. De számoljunk azzal a ténnyel, hogy bár az iskolai oktatásban a funkcionális stilisztika fokozatosan felülkerekedik, még számta-

⁴ Uo. lásd 109 p.

⁵ Lásd Csetri Lajos: Stílus és módszer. Kritika. 1964/10. 40—43 p.

⁶ Aradi Nóra: Képzőművészet és közönség. Bp. 1961. „A fiatalabb nemzedékek egészséges és egységes világnézeti fejlődésének és emberi magatartásának kialakulását hosszú időn át gátolta — és részben még ma is gátolja az önálló, egyéni stílus követelményének polgári tartalma. A fiatalok a múlt örökségeként törekedtek arra, hogy minél előbb önálló stílust és formajegyeket alakítsanak ki és ezzel mesterséges korlátokat állítottak saját fejlődésük elé. Az egyéni stílusnak nevezett külső forma és modor (Kiemelés tőlem. Cs. L.) megkerülte a korstílus fogalmát, tagadta lényegében a stílus világnézeti alapjait, nagyon megnehezítette egyes művészek olyan küzdelmét, hogy munkájukban tartalmi-formai egységet hozzanak létre.” (193 p.) „A művészek nagy része még ma is küszködik azzal, hogy alárendelje a mondanivaló érlelődésének a formaalakítás módszerét, alárendelje a tartalomnak, a szocialista realista korstílus szemléleti követelményeinek az ún. egyéni stílus kialakítását... A stílus fogalmának polgári értelmű alkalmazásában végső soron az a törekvés rejlik, hogy leplezzék a korstílus fogalmát az egyéni stílussal, s ezen keresztül elvonatkoztassák a művészi szubjektumot a valóságtól. Ez a szemlélet elválasztja a formától a tartalmat, s a művészegénység kibontakozásának csak formai feltételeit tartja szem előtt.” (194 p.) A különféle kategóriák látványos keveredése után ez a gondolatmenet végkonklúziójában — legalábbis úgy látszik — a korstílust a tartalommal, az egyéni stílust a formával azonosítja. Ha ehhez hozzávesszük, amit Klaniczay teljes határozottsággal állapít meg: „A stílusok történelmi kategóriáinak a vizsgálatból és az elméletből való kikapcsolása oda vezetett, hogy egy mű stílusát összekeverték az adott mű formájával, pedig míg egy-egy mű formája az illető mű tartalmának függvénye, addig a stílus nem az. (Kiemelés tőlem. Cs. L.) A stílus az a valamennyi művészetre érvényes nyelvezet, amelyen egy-egy korszaknak, egy-egy gazdaság- és társadalomtörténetileg meghatározott fejlődési fázisnak az emberei művészileg kifejezhetik magukat. S miként a nyelv közömbös a mondanivaló irányával, tendenciájával szemben, éppúgy a stílus is helyt ad a legellentétesebb törekvéseknek. Csak míg a nyelv társadalmilag, nemzetek szerint kötött, addig a stílus a fejlődés szakaszainak megfelelően” (Kl. T.: i. m. 108 p.) ...akkor megállapíthatjuk, hogy a stílusra vonatkozólag eléggé ellentétes nézetek léteznek tudományunkban.

lan pedagógus beidegződéseiben tovább él a régi szemlélet, s így ez a stílusfogalom is. Múltját tekintve ez rendelkezik a legnagyobb hagyománnyal. Tudománya, a stilisztika, tárgyának az írott művek stílusát tekintette. Kategóriáit közvetlenül vette át a művészi hatásra törő szónoki beszéd sajátosságait rendszerező antik retorikától. Legjelentősebb eredménye kétségtelenül a nyelvhasználat szemléletességét fokozó szóképek (trópusok) és élénkítését szolgáló alakzatok (figurák), valamint az egyes, a mimezis-elmélet értelmében utánzott életterületeknek s a nekik megfelelő műfajoknak illő stílusnemek (stílus gravis, medius, facilis) elméletének kidolgozása. Különösen a trópusok és figurák kategóriáit tudja hasznosítani a mai alkalmazott stilisztika, stilisztikai értékét a modern felfogásnak megfelelően elsősorban individualizált használatukban látva. A XVIII. század végéig általánosan, az iskolában pedig jóval tovább élő normatív stilisztika viszont stílusértékét főleg az örökérvényű minták és szabályok pontos követésében látott. A normatív stilisztika eljárás módja ma elsősorban a nyelvhelyesség normáira való örködésben s az egyes speciális nyelvhasználatok (kereskedelmi levelezés stb.) szabályozásában hasznos.

b) A nyelvi anyag még mindig nem esztétikai, hanem *nyelvészeti-stilisztikai* kutatásának legkülönbözőbb ágai viszont megegyeznek abban, hogy stilisztikumnak az egyénített nyelvhasználatot, legtágabb értelemben is valamilyen individuációt értenek. Ez az irányzat a klasszicizmus normatív poétikájának és stilisztikájának felbomlása és a romantika ízlésirányának győzelme nélkül aligha jöhetett volna létre. Hogy maga a romantika inkább csak a hagyományos műfajokat oldotta szét és a normatív poétikát rombolta le, míg a nyelvhasználat retorikusságának továbbélését — stíloromantikája céljaira — inkább segítette, jelen esetben nem perdöntő. Ti., a romantika esztétikája terelte a figyelmet elsősorban az alkotó szubjektum jogaira, fantáziájának (nyelvteremtő fantáziájának is) szabad csapongására s így természetesen vezetett az átlagostól, köznyelvtől eltérő beszéd és írás elsőrendű értékeléséhez. Individuáción persze a többféle felfogásnak megfelelően mást és mást értenek. Ha az ún. nyelvészeti irányokat is idevesszük, van olyan nézet is, mely az egyes nemzeti nyelvek lexikális anyagát és grammatikai törvényeit összefoglaló nyelvrendszeren (langue) is lát stilisztikai értelemben kutatnivalót, hisz az adott nemzeti nyelvrendszer egy történelmileg kialakult emberközösség, mint szellemi individuum kollektív tudatának hordozója, de legalábbis a közösség valóságot megközelítő gondolkodás-kategóriáinak minőségére árukkodik. (Elsősorban Vossler említhetném.)

Általánosabban elfogadott nézet szerint viszont a potenciális nyelvrendszer más nyelvészeti tudományágak tárgya, a stilisztika hatáskörébe aktualizált használata, a beszéd (parole) tartozik. Az irodalomtudomány stilisztikai érdeklődéséhez legközelebb álló felfogások a nyelv *emociónális* és belső tartalmakat *kifejező* lehetőségeire koncentrálva, stilisztikumnak a köznyelvtől eltérő beszédet érzik. Egy összefüggő nyelvészeti stílustörténet kétségtelenül nagy segítséget nyújthatna az irodalomtudományi szempontú stíluskutatásnak. Mivel azonban a mai nyelvhasználat esetében is nehéz elkerülni a szubjektív önkényt pl. a köznyelvi és egyénített metaforák elválasztásában, régebbi korok művészetére még keve-

sebbet remélhetünk tőle. E korok nyelvgyakorlatára ugyanis nincs más forrásunk, csak az írásos emlékek vizsgálata. A beszélt nyelv nyelvjárási változatait nem szembesíthetjük vele, s egyszer leírt kifejezést vagy fordulatot nagyon eredetinek vélhetünk, pedig kora beszédében általánosan használt lehetett. (Nyomatékosan utalt az itt jelzett problémára J. Nadler.⁷) Egyébként is meggondolandó mai stílusfelfogásunk (individuáció) visszavetítése a múltba amikor az uralkodó poétika, retorika és a közönség igénye nem annyira az egyéni nyelvhasználat önkényét, hanem inkább a szabályost értékelte és várta, azt tekintette „korszerű”-nek. A motívumkutatás és a Toposforschung (E. R. Curtius) az irodalomtudomány más területein is bizonyították az antik hagyomány rekvizitumainak és közhelyeinek szívós továbbélését, s ha a modern szemléletnek megfelelően nem is a felhasznált elemek elkoptatott szabályosságát értékeljük, hanem az egyénítésük fokát, azt, hogy az adott mű egyedi tartalom-forma egységébe hogy sikerült beolvasztani őket az írónak, nem biztos, hogy ez az eljárás minden esetben hozzásegít bennünket a mű valódi stílustörténeti jelentőségének meghatározásához.

c) Továbbblépve az elsősorban nyelvészeti célú stílus kutatás területéről, az irodalomtudományban olyan eljárásokat találunk, melyek a nyelvi műalkotás nyelvi elemeit nem annyira összefüggésükből kiragadott jeleként, hanem legalábbis az adott mű összefüggésében, teljességében betöltött funkciójuk szempontjából vizsgálják. Ez vonatkozik még azokra a modern irodalomelméleti iskolákra is, melyek a műalkotás önállóságát, „második valóság” jellegét, lezártágát különböző (fenomenológiai, egzisztencialista, neopozitivist) filozófiai alapokról indulva abszolutizálják, s a műnek a művön kívüli valóságra nyomatékosan utaló elemeit nem követik nyomon. Interpretációs elméletük jobban szereti az „immanens” vizsgálatot, nem szívesen bocsátkozik a mű valóságát túllépő, „transzcendens” kalandokba. Ezért kell tagadnia a történelmi folyamatot, s ezért lesz az egyébként a New Criticism túlzásait elkerülő reprezentatív irodalomelméleti kézikönyv, a Wellek—Warren számára is másodrendű eredményeket nyújtó, külsődleges megközelítési módszer (extrinsic approach) az irodalmi művek genezisébe belejátszó pszichológiai, művészettörténeti, szellemtörténeti és szociológiai komponensek kutatása. Interpretációs gyakorlatuk azonban, ha nem akar teljes zsákutcába kerülni, nemcsak az objektív műfajok elemzésében — ahol eleve kudarcra van ítélve —, hanem a lírában is kénytelen lépten-nyomon túllépni a magasabta korlátokon. Még leg-„ortodox”-abb irányuk is számolnak, ha mással nem, az alkotó szubjektumával, tartásával vagy legalább hangulatával. Így a modern polgári német irodalomtudománynak sok vonatkozásban a nyugati interpretációs iskolákra támaszkodó s a szellemtörténet könnyű és gyors, de látványos általánosításával szkeptikusan szembe forduló egyik jelentős alakja, Wolfgang Kayser is azt írja irodalomelméleti kézikönyve Werkstil-l, tehát az egyes művek stílusával foglalkozó fejezete végén „Alle Analyse ermittelte also eine Haltung.” Majd így folytatja: „Stil ist, von aussen gesehen, die Einheit und Individualität der Gestaltung, von innen her gesehen die Einheit und Individualität der Perzeption, das

⁷ Nadler, Joseph: Das Problem der Stilgeschichte = Philosophie der Literaturwissenschaft. Hrsg. von Ermatinger, Berlin, 1930. 382 p.

heisst eine bestimmte Haltung... die Stilforschung, die bei der Analyse eines Werkes auf die Kategorien der Perzeption und letztlich auf die der Schöpfung innewohnende Haltung aus ist, kommt nicht mehr in Gefahr, eine dem Wesen der Dichtung nicht gemässe Absonderung des Formalen von Gehaltlichen vorzunehmen..”⁸

Ha a műalkotás stílusát a stílus végső kategóriájának tekintő felfogással nem is érthetünk egyet, az egyes művek stílusáról beszélni teljesen jogosult. A művek stílusa azonban nem stílusalkotó komponens, hanem magának a komponensek egységéből kialakult egységes stílusnak objektivációja. Magára a stílusra és alkotó komponenseire is csak az egyes művekben objektiválódott stílusjegyekből következtethetünk vissza, a stílus sajátosságait objektiváló stílusjegyek tehát a konkrét műalkotások erőterében bontakozhatnak ki.

d) Az egyes művek stílusát a stílus legátfogóbb egységének tekintő felfogással szemben tehát már W. Kayser előbb idézett megállapításával is közel jutottunk ahhoz a nézethez, mely egyes alkotók *egyéni stílusáról* beszél. A stílusjegyek eszerint az író személyiségére árulkodó indiciumok. Az előbbi felfogás hívei joggal mutatnak rá még a legnagyobb írók stílusában is megmutatkozó hatalmas változásokra, a fiatalkor, az érett férfikor s az esetleg megért öregkor jellegzetes stílusperiódusaira, de még az egyes korszleteken belül is a választott témának és műfajnak megfelelően jelentkező különbségekre. Kayser művében Goethe példájára hivatkozik,⁹ kétségbe vonva, hogy csupán a stílusvizsgálat eszközeivel meg lehetne-e állapítani műveinek közös szerzőjét, ha azok a szerző neve nélkül maradtak volna az utókorra. Ha az ember más példákat néz, pl. Shakespearet, a drámaírót, tragédiáiban, vígjátékaiban és a Vihar-ban, majd Shakespearet, a szonettköltőt, Lev Tolsztojt az 1870-es évek végén bekövetkezett fordulata előtt és után, az egyéni stílus egész életművükön végigvihető jegyei erősen megcsappannak. De ha egyáltalán elfogadjuk az írói személyiségnek s jellemvonásainak szerepét a műalkotás genezisében, akkor lehetetlen az egyéni stílusnak, mint az egységes stílus egyik komponensének el nem ismerése. Csak számolni kell a jellemfejlődés tényéhez hasonlóan a stílus átalakulásával is. Akkor még az olyan szinte jellem- és tudathasadásos osztódású oeuvre-ban, amilyen Sarkadié, is kimutathatók a személyiség állandó vonásait tükröző stílusjegyek, s az egyéni stílus tételezése még ilyen esetben is indokoltnak bizonyulhat.

Ha csupán az eddigi komponenseket — bizonyos értelemben a nemzeti nyelvet is belefoglalva, mint amelyben egy történetileg kialakult kollektíva tudatának valóságmegközelítő kategóriái a más népek nyelvében revelálódó gondolkodásmódtól eltérő jegyeket mutathatnak —, sorakoztatjuk fel újra, máris nyilvánvaló, hogy a hangsúlyozottan egységes, mert csak egységében létező stílust nem annyira prizmaként, hanem inkább prizmarendszerként kell felfognunk. Egységében is összetett, komplex voltának kirajzolódásához az egyéni stílus tárgyalásánál már érintett két újabb módosító prizmát is tekintetbe kell venni. Az egyik az életkori sajátosságok ténye, mely összefügg a generációk kérdésével is. Ennek

⁸ Kayser, Wolfgang: Das sprachliche Kunstwerk. 7. Aufl. Bern—München, 1961. 292. p.

⁹ Kayser, W.: i. m. 283—284 p.

stíluselméleti jelentőségére a művészetfilozófiai szakirodalomban legnagyobb nyomatékkkal W. Pinder hívta fel a figyelmet.¹⁰ Ha a generációk váltakozását nem is lehet olyan regulatív tényezőnek tekinteni, amivé a polgári tudomány egyes képviselői felfűjták, jelentőségét lebecsülni nem szabad, épp az egyes korstílusokon belüli változások magyarázatában. A másik itt említendő tényező a történetileg kialakult műnemek és műfajok stílust befolyásoló szerepe. Ha elfogadjuk, hogy a stílus egy emberi-művészi tartás kivetülése, akkor a századunk irodalmi fejlődése alapján a műfaji korlátokat feloldó, s történetileg kialakult formákat is alapvető emberi magatartásformákra visszavezető poétikai felfogások (Emil Staiger és követői) csak még fokozhatják a műformák stílusra gyakorolt hatásának fontosságát.

e) A személyiségpszichológiai és műfajelméleti vonatkozású prizma-kon túllépve olyan tényezőkre kell utalni, melyeknek létre akár az egyes művek stílusának, akár az egyes alkotók egyéni stílusának elemzése közben a polgári tudomány, pl. Kayser is, állandóan tekintettel kell legyen, mint „egyénefeletti”, „személyfölötti” tényezőkre. A műalkotások stílusát meghatározó szociológiai tényezők között — mint Klaniczay joggal jegyzi meg tanulmányában¹¹ — nem a legfontosabb a nemzeté, s a törzsi, vérségi és faji kategóriáinak olyan jelentőséget tulajdonítani, mint a német szakirodalomban volt szokásos már a náciizmus előtt is (lásd Scherer, Worringer stb.) rosszhiszeműen reakciós túlzás. De hogy ez utóbbi kategóriáknak éppúgy, mint a földrajzi környezetnek is a művésztörténet kezdeti szakaszaiban nagyobb befolyása volt a művek stílusára, a nemzet kategóriája pedig különösen a polgári fejlődés felfelé menő, kezdeti szakaszában számottevő erő, aligha vitatható. Klaniczay-nak — legalábbis stíluselméleti tanulmányában — a művészet stílusát lényegében a korstílusokkal azonosító felfogása meggyőzően dolgozza ki annak a ténynek, hogy az egyes korstílusok egy-egy nemzet keretében jelentkeznek először, dialektikus összefüggését az osztályharc fejlődésének stádiumaival. Más nemzetek körében való továbbterjedésüket szintén saját fejlődésük belső feltételeiből magyarázza, a fejlődése új szakaszába lépő osztály igényeiből. De amikor a továbbiakban azt hangsúlyozza, hogy: „... az itáliai reneszánsz mindig rányomta többé vagy kevésbé a bélyegét más országok helyi alapokból kiinduló reneszánsz kezdeményezéseire”¹² olyan történeti igazságot mond ki, melynek átvitele más korstílusok terjedésére meggondolandó. A polgári fejlődés s a vele összefüggő nemzetté alakulás az utolsó, többé-kévesbé egységes korstílust, a romantikát sok egyéb változatán kívül világosan elkülöníthető nemzeti változatokra bontja, melyek között akár az elsőbbség kérdését eldönteni, akár az egymásra hatásuk dialektikáját a reneszánsz terjedéséhez hasonló egyszerű képletre visszavezetni nehéz lenne. S ha a szocialista fejlődésben, valamint a gazdaságilag fejlett kapitalista országoknál a termelés nemzetközi megszervezésének igénye a nemzeti keretek jelentőségét csökkenti is, a földkerekség legtöbb népe még most jutott el a nemzetté

¹⁰ Pinder, Wilhelm: Das Problem der Generation in der Kunstgeschichte Europas. Berlin, 1926.

¹¹ Klaniczay T.: i. m. 85—86 p.

¹² Uo. 86 p.

fejlődés stádiumába. Nemcsak a nemzeti nyelv használatának kényszere magyarázza, hogy századunk irodalomtörténete még egyáltalán nem lát-szik igazolni a nemzet mint stílust befolyásoló komponens jelentőségé-nek elhalványodását.

f) A stílust prizmarendszerként felfogva is legegyetemesebb ténye-zőjének kell tekinteni a korstílust, melyet, mint láttuk, Klaniczay magá-val a stílussal azonosít. A szakirodalomban a legkülönbözőbb felfogások uralkodnak erre vonatkozólag, kezdve azoknak a nézetétől, akik a kor-stílust egyetlenként abszolutizálják, azokig, akik létét is tagadják. Maga a fogalom sem régi, noha a jelenségek, melyeket vele magyaráznak, a modern művészettörténet szerint a művészet kezdeteitől kimutathatók. Hogy létük mégis csak az utóbbi egy-másfél évszázad tudománya és embere számára tudatosult, annak több oka van. Az egyik, hogy a tör-ténelem fejlődésének periódusai, minél régibb időkre megyünk vissza, annál hosszabbak, de még a polgári forradalmak előtti Európa századaiban is sokkal tovább tartott egy-egy ízlés uralma, mint napjainkban. Az ízlés lassú átalakulását egy-egy nemzedék életén belül alig lehetett észrevenni. A másik, talán fontosabb ok, — legalábbis az európai fejlő-dés számára —, hogy a reneszánsz századaiban újra felfedezett antik poétikák, Arisztotelész, és Horatius művei és tudós humanista kommentároraik magyarázatai az örökérvényű poétika, a poétika jelentőségével bírtak. Így még az antiklasszikus, ha úgy tetszik, antiarisztotelianus mű-vészi tendenciák sem alkottak maguknak önálló elméletet, hanem a kanonizált antik tekintélyek érveit forgatták ki saját szájuk íze szerint. A manierizmus, a barokk concettije pl. egyaránt Arisztotelész metafora-tanából igyekezett igazolni létjogosultságát. S ha igazságosak akarunk lenni, el kell ismernünk, hogy nem torzították el jobban görög mesterük gondolatait, mint a francia klasszicizmus dráma- és elméletírói, amikor a Poétika néhány célzását a drámai hármasság tanává „fejlesztették”. A tényleges ízlésváltozások tehát a poétika tudatosságának szintjére nem jutottak el az „abszolút”, normatív poétika egyeduralmának századaiban. S amikor a régi, feudális társadalmi rendszer összeomlásának s a győztes polgári forradalmaknak évtizedei a tekintély uralmát ezen a téren is ösz-szezűzták, a romantika új ízlésiránya új poétikai nézeteket is teremtett, melyeknek egyedül üdvözítő voltában azonban töretlenül hittek hívei. Csak a realizmus, majd az utána következő stílusirányok egyre rövidebb időközönként való egymást-váltása, sőt gyakran egymás mellett léte erősíthette meg az ízlések és stílusok történetiségének, keletkezésének, virágzásának, megmerevedésének és elmúlásának, lényegében nem abszo-lút értékének, hanem relativitásának érzését. R. Aron francia szociológus mondja, hogy a nagy történelmi megrázkódtatások, átalakulások mindig nagy lökést adnak a társadalomtudományok fejlődésének (igaz, hogy ugyanez a természettudományokról is elmondható). A művészeti stílusok vizsgálatának fellendüléséhez nemcsak a századelő nagy társadalmi kon-vulziói, hanem az ízlés- és stílusirányok általuk kiváltott nagy válsága, szinte kapkodó fejlődése is hozzájárultak. S hogy a század első évtizedei-nek, ill. a múlt század végének gyorsan változó irányzatai a teoretikust is hogy készítették fel a rokon látásmódú régi stílusok értékelésére, arra joggal hívja fel a figyelmet Arnold Hauser: „Die Rettung der spätrömi-

schen Kunst durch Riegl und Wickhoff wäre ohne die Krise der klassisch-romantischen Kunstperiode und die moderne Dekadenzbewegung mit ihrer Vorliebe für die »silbernen Zeitalter« ebenso wenig möglich gewesen wie die Rechtfertigung des Barocks durch Wölfflin ohne die impressionistische Dynamisierung des Sehens oder die Neuentdeckung des Manierismus durch Dvořák ohne den Expressionismus und Surrealismus.” S a továbbiakban Riegl Kunstwollen-elméletének történelmi előfeltételeit így jelzi: „Vielleicht war überhaupt die ganze Kunstwollen-theorie mit ihren verschiedenen Varianten und Derivaten nur der Ausdruck einer Zeit, die allzu viele und allzu plötzliche Wandlungen erlebt hat, um an die Unbedingtheit ihrer stilistischen Wertmassstäbe zu glauben.”¹³

A korstílusoknak a századforduló körül kibontakozó elmélete félreismertetlen jegyekkel kapcsolódik a romantikához és a német klasszikus filozófiai idealizmus történetfilozófiájához. Az egyezéseket odáig menve ki lehet mutatni, hogy — mint O. Walzel¹⁴ is bizonyítja — Wölfflin híres ellentétpárjainak egyike (linear-malerisch) is visszavezethető Wilhelm Schlegelre. Ezen túlmenően azonban nem nehéz a herderi, schellingi, majd hegeli szellemfilozófiai gyökerekre ráismerni épp Wölfflin elméletében, mely ugyan formai sajátságok alapján, de azokból a belső törvények szerint fejlődő „látásmódra” visszakövetkeztetve egyenesen „Kunstgeschichte ohne Namen”-t akart írni. Az impresszionizmusnak csupán a művészi személyiséget kultiváló kritikájával szemben ő a látásmódnak jellemzésére szolgáló fogalompárjaival „művészetelméleti alapfogalmakat”¹⁵ akart kidolgozni, olyan törvényszerűségek megragadására törekedett, melyek ugyan csak a reneszánsz és barokk közötti különbségeket akarták jellemezni, melyeknek más művészi korszakokra használhatóságát azonban később maga is felismerte. S ahogy az ő korstílusa lebeg a vizek felett s érvényesíti akarátát, abban minden eltérő vonás ellenére van valami, ami emlékeztet a hegeli objektív szellemre, s az akarátát érvényesítő „List der Vernunft”-jára. Ezért vált annyira alkalmassá eredetileg szigorúan történeti módszere a német szellemtörténet stílustipologizáló kísérleteinek alapvetésére. (Strich stb.)¹⁶

De más hasonlóság is van a Riegl-lel és Wölfflinnel kezdődő korstílus-kutatás és a romantika, valamint a német idealizmus között. Már Marx utalt első Feuerbach-tézisében arra a tényre, hogy: „Minden eddigi materializmusnak... az a fő fogyatéka, hogy a tárgyat, a valóságot, az érzéki világot csak az *objektum* vagy a *szemlélet* alakjában fogja fel; nem pedig mint *emberi érzéki tevékenységet, gyakorlatot*, nem szubjektíven. Ezért történt, hogy a *tevékeny* oldalt, a materializmussal ellentétben, az idealizmus fejtette ki — de csak elvont módon, mert az idealizmus természetesen nem ismeri a valóságos, érzéki tevékenységet mint olyant.”¹⁷ A romantika és a német idealizmus is egy ilyen szemléleti

¹³ Hauser, Arnold: Philosophie der Kunstgeschichte. München, 1958. 240—

241 p.

¹⁴ Walzel, Oskar: Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters. Potsdam, 1929. 310 p.

¹⁵ Wölfflin, Heinrich: Kunstgeschichtliche Grundbegriffe. München, 1915.

¹⁶ Klaniczay Tibor: i. m. 70 p.

¹⁷ Marx—Engels, Válogatott művek II. Bp. 1949. 399. p.

materialista és empirista kor gondolkodásával fordult szembe, amikor — bár elvontan —, de kidolgozta a szellem aktivitásának filozófiáját. Riegl Kunstwollen-elmélete már nevében is az aktivitást hangsúlyozza és keletkezése a kor természettudományos világnézetével s annak módszereivel való szembefordulásra vezethető vissza. Gottfried Semper volt a művészeti elméleti reprezentánsa ennek a felfogásnak és mint Hauser mondja: [Er] (ti. Riegl. Cs. L.) entwickelte seine Theorie des Kunstwollens in der Form einer Polemik gegen den Materialismus und Pragmatismus der Semperschen Lehre. Wenn nach dieser die Kunst nichts als ein Nebenprodukt des Handwerks ist und die jeweiligen Stilformen sich mehr oder weniger mechanisch der Eigenart des gegebenen Materials, der Technik der Materialbearbeitung und dem Gebrauchszweck des herzustellenden Gegenstandes entsprechend gestalten, so folgt die Rieglsche Definition des Stils als eines »Wollens« fast logisch aus der Ablehnung der Theorie, die beim Produzenten, — mit der Technik und dem Material als stilbildenden Prinzipien — ein »können« und »Müssen« voraussetzt.¹⁸ Közvetlenül megjegyezve a marxista stílustörténeti kutatások fellendülése is az alkotói aktivitás fokozott elismerésével kezdődött s egy olyan felfogással szembeni harcban, mely a „realizmus győzelmének“ elve alapján az alkotói aktivitást szinte kikapcsolja s az objektivitás végletes hangsúlyozásával sokban a naturalizmus elméleti téziseihez jut közel. Nem ártana egyszer ebből a szempontból összevetni néhány esztétánk elméletét pl. Arno Holz elméleti megjegyzéseivel.

A stílusok létre és történetiségére elsősorban a stílusváltások ténye hívta fel a figyelmet, nem véletlen, hogy az első nagy korstílus-elméleti kutatások¹⁹ is a nagy stílusváltások egy-egy korszakát vizsgálták. A két egymást váltó stílus legáltalánosabb jellegzetességeit Riegl is a haptisch-optisch ellentétpárjába, Wölfflin pedig a reneszánsz és a barokklátásmód sajátosságait öt ellentétpárban foglalta össze. Szerinte az egyik látásmód saját belső logikájából fejlődik át a másikba, a differenciálódás törvényének megfelelően. Bírálói joggal vetették szemére, hogy a differenciálódási korszakokat mindig re-integrálódás előzi meg és követi, tehát a stílusok fejlődését aligha lehet egyirányúnak tekinteni. Kétségtelen, hogy a technikai elemek szaporodása és finomodása értelmében van a stílusok fejlődésének látszólag egyenletes, felfelé ívelő része is, de még ezt sem lehet töretlennek tartani. Új stílusökrékvésekkel néha a régi legértékesebbnek tartott elemei is háttérbe szorulnak, eltűnnek. Ezért feltétlen tény egy-egy stílus korszerűsége, a kollektív látásmódot, ízlést kifejező volta, de aligha feltétlen tény a stílusok egymásutánjában meglevő fejlődés, amint azt Klaniczay is feltételezi.²⁰ S már az ilyen tények is utalnak a látásmód immanens fejlődését valló wölfflini tan gyengéire. Ezért keresett már sok polgári tudós is a forma-fejlődésen és művészetén kívüli lököerőt a stílusfejlődés magyarázatára. Ennek szimpotómája volt a szellemtörténet divatja is, s méginkább a szociológiáé ma-napság. S épp a stílusváltások, a stílusfejlődés megmagyarázásában

¹⁸ Hauser, A.: i. m. 238—239 p.

¹⁹ Riegl, Alois: Die spätrömische Kunstindustrie. Wien, 1901. Wölfflin, H.: Renaissance und Barock. München 1888.

²⁰ Klaniczay T.: i. m. 105—106 p.

tud a történelmi materializmus tudománya is a legtöbbet segíteni a kutatásnak. A stílusváltásra vonatkozó szociológiai, csoport-pszichológiai és egyéb polgári eredmények már a marxizmus elmélettel való kölcsönhatásnak jegyében születtek. A szocialista országok fellendülő tudománya még többet ígér, Klaniczay tanulmányában is a stílusok váltakozásának dialektikájára vonatkozó gondolatok a legizgalmasabbak s ami a legfontosabb, a konkrét történeti folyamatból elvonatkoztatottak s azon igazolhatók is. A stílusok fejlődésének az a modellje, mely szerint új osztályigényekkel együtt fellépő világnézeti, ízlésbeli stb. változások vezetnek új stílusok keletkezéséhez, hogy a kezdetben osztálygyökerű, de nem szigorúan, osztályhoz kötött stílusok később általánossá válva, egy kor bármilyen tartalmú mondanivalóját hordozhassák, nagyon elfogadhatónak látszik, legalábbis a régi nagy korstílusok keletkezésére vonatkozólag, melyek épp az osztályok új fejlődési szakasza vagy osztályok fellépése által fémjelzett nagy történeti és művelődéstörténeti korszakokkal esnek egybe. A modern stílusváltozatoknak nyilván még bonyolultabb keletkezési dialektikáját csak általános új osztályigényekre visszavezetni, más komponensek figyelembevétele nélkül aligha lehet kielégítő.

Egy kor mondanivalójának és stílusának összefüggéseit általánosítva, Klaniczay a *kollektív mondanivaló* és a *kollektív formarendszer* fogalmának felvetéséhez jut el: „A művészetekben... az adott korszakra jellemző egyetemes, kollektív mondanivalónak lesz a kollektív formarendszere a kor stílusa. S mint ahogy egy-egy irodalmi vagy művészi alkotás mondanivalója, tartalma nem azonos, nem lehet azonos kora kollektív mondanivalójának egészével, nem tartalmazhatja annak minden, ellentmondó elemét, ugyanígy az illető mű formája is csak a korstílusba tartozó formai elemek egy részének eklektikus csoportjából alakulhat ki.”²¹ Már korábbi tanulmányomban is utaltam arra az ellentmondásra, mely épp a stílusváltás ábrázolásánál mutatkozik Klaniczay gondolatmenetében. Míg ugyanis a stílust formai elemek rendszerének tekinti, mely tartalmaival szemben közömbösen viselkedik, a stílusváltás korszakának nagy alakjait mégis mondanivalójuk alapján sorolja az egyes korstílusokhoz. A manierizmusnak a barokkkal rokon s ezért a formalisztikus polgári kutatás számára egymás stílusváltozataiként felfogott formarendszere így lesz nála, mint reneszánsz tartalmak hordozója, a reneszánsz stílusváltozatává. Pázmány pedig, aki legnagyobb mértékben a reneszánsz stílusjegyeit használja, hogy ellenreformációs propagandájával hathasson a még régi stílushoz szokott társadalomban, szintén mondanivalója alapján minősül barokk alkotónak. Ez nemcsak azt bizonyítja, hogy a formai elvek értelmében felfogott stílus még a stílusváltások korszakában is közömbös lehet hordozott mondanivalójával szemben, hanem azt is, hogy maga Klaniczay is — legalábbis néhány ilyen összefüggésben — többet ért stíluson a művekben objektiválódott formai jegyek rendszerénél. Ezekben az esetekben tehát a kor kollektív ízlése, látásmódja által kialakított kollektív mondanivaló maga lesz minősítő a stílushoz való tartozásban, nem a látható formai jegyek. Ezek a látható formai jegyek, ha teljességüket véve, „kollektív formarendszer”-ről beszélünk, objektivációi lesznek magának a stílusnak, anélkül, hogy azt — kollektív ízlés, mon-

²¹ Klaniczay T.: i. m. 108 p.

danivaló értelmében — teljesen rekonstruálni lehetne e jegyekből. Az a végső egység tehát, mely a korstílus néha egymásnak ellentmondó formajegyeit is rendszerbe foglalja, egy kollektíva tudatának, a társadalmi tudatformáknak a szintjén szerveződik meg, s mivel a gyakran emlegetett *látásmódot* leginkább meghatározó ízlés nem annyira tudatos képződmény, hanem hagyományok, örökölt, vagy elsajátított kollektív tapasztalatok és érdekek szinte ösztönszerűvé, feltétlen reflexszerűvé beidegződött megnyilvánulása, elsősorban a társadalmi pszichikum körébe tartozó jelenségnek tekintendő. A most fellendülő társadalmi pszichológiai kutatásoktól tehát sokat kell várunk a korstílusok jelenségeinek értelmezésében. A korstílus mint a társadalmi pszichikum körébe tartozó jelenség pedig végső fokon valóban meghatározza a jegyében alkotó művészek stílusát is. Nélküle, negligálásával nem alkothatnak, csak vele, vagy ellene, nemcsak a stílusjegyek használata, hanem az alapvető szemléletmód értelmében is. Létének és művekben való megvalósulásának modelljét pedig egy A. Hausertől²² vett hasonlattal — noha a hasonlat mindig sántít — úgy lehetne legjobban megrajzolni, mint a nyelvrendszer és az individuális nyelvhasználat kettősségét. Noha az egyes nyelvek rendszere absztrakció, mert a gyakorlatban csak individuális, konkrét helyzetekben megvalósuló nyelvhasználat van, a nyelvrendszer még sem üres absztrakció, mert egy kollektíva tudatának potenciális hordozója, melybe az individuum nem beleszületik — mint biológiai lény —, hanem belefejlődik, rendkívül nehéz szellemi munkával, a kollektív tudatban felhalmozódott tartalmak, értékek, a kultúra tradícióinak aktív elsajátításával. Így többé-kevésbé minden individuumban is felhalmozódik a kollektív tudat jelentős része, nyelvi kifejezésének lehetőségével együtt, mint potencia, melyet azután a konkrét nyelvhasználat aktualizál.²³ A stílus, mint az ízléssel legszorosabban összefonódó s ezért kevéssé tudatos képződmény is olyan lelki-szellemi felkészültséget jelent, mely a valósághoz közeledő művészi intenciót meghatározza s így mind az én s az objektív külvilág erősen érzelmi színezetű, esztétikai kölcsönhatásából származó élményt, mind annak az alkotás folyamán a mű kompozíciójában és külső formai jegyeiben való objektiválódását saját képére formálja. S az egységes világnézetű és ízlésű korokban, ahol tehát lehet „kollektív mondanivalóról” beszélni Klaniczay értelmében, nyilvánvaló, hogy ez az egységes tartásban kifejeződő stílus a kor ízlésének, stílusának mint a nevelés és hagyományozás útján átadható, a kollektív pszichikumban felhalmozott készségnek a hatása alatt áll, abból merít. A kollektív pszichikum pedig épp úgy, mint része, az ízlés, történeti képződmény, a társadalom, az emberek létfeltételei, termelési viszonyai határozzák meg. Amint azonban a történelem menetére, fejlődésére is jellemző az, amit Engels arról mondott, hogy az egyes emberek egymásnak ellentmondó törekvései a fejlődésnek olyan irányát hozhatják létre, mely talán egyetlen konkrét individuum törekvéssel sem esik egybe, a kollektív ízlést is felfoghatjuk ilyen tendencia-törvényszerűen érvényesülő valaminek, amely sokszor ellentétes egyéni ízlésű embereken,

²² Hausert, A.: i. m. 239 p.

²³ Utalok Nicolai Hartmann: Das Problem des geistigen Seins. Berlin—Leipzig, 1933. c. művének 151—188, 201—208 p.

mint kizárólagos hordozókon valósul meg, a statisztikai törvényszerűség értelmében. Ahogy a társadalmi tudat jelenségei sem azonosak az őket hordozó egyesek tudatjelenségeinek összegével, ugyanúgy a társadalmi pszichikum jelenségeit sem lehet az egyes pszichék jelenségeinek egyszerű összeadásával elnyerni. Ilyen a korstílus is. Hordozói csak egyes emberek, egyes művek, mégsem azonosítható ezek egyszerű összegével, hanem azoknak legáltalánosabban jellemző vonásaiból lehet alapvető tendenciáját és jellegzetességeit megragadni — noha, mint már korábban is említettem, csupán látható jegyeiből teljesen rekonstruálni nem lehet, mint ahogy egy kor közízlését sem lehet teljesen rekonstruálni a kultúrtörténet tárgyi emlékei alapján.

De, ha ily módon a történeti korok stílusa akár a „kollektív mondanivaló”, akár a „kollektív pszichikum” értelmében nem is fogható meg teljességében, következtetni rá csupán az egyéni stílusokon s az egyes művek stílusán, azoknak jegyein keresztül lehet. Azokban pedig már nem csupán a „korstílus”, vagy általában valamely nagyobb kollektíva, nemzet, osztály, csoport, foglalkozási réteg stílusa, hanem a konkrét személyiség stílusformáló jellemvonásai, lelki készültségének egyedi vonásai is rajta lesznek. A mű stílusát ezenkívül befolyásolja az élmény másik pólusát adó valóságdarab jellege, a tükrözött objektív realitás a maga konkrét történelmi pillanatában. Aligha van olyan műalkotás, melynek sajátosságait csupán a „korstílus”-ból, vagy valamely embercsoport stílusából teljesen meg lehetne magyarázni, s így a személyiségből, valamint a műalkotást kiváltó, történelmileg konkrét szubjektum-objektum viszonyból származó, az egyes műveken világosan lemérhető stílussajátosságok kutatását nem szabad elhanyagolni. (Még a homogénebb ízlésű régi nagy korstílusokra is vonatkozik ez. Az olasz reneszánsz virágkora is olyan nagy mesterek egyéni életművében bontakozott ki, mint Leonardo, Michelangelo, Raffael. A polgárosulás fejlődésével pedig az individuális komponens szerepe egyre erősödik, a stílus kollektív tényezői egyre inkább visszaszorulnak, vagy közvetettebben nyilatkoznak meg. A személytelenség modern divatja pedig legtöbbször a végletes atomizáltsággal, elidegenedéssel, a kollektívumba bocsátott gyökerek elszáradásával függ össze.) Az egyes művek stílusát alkotó komponenseket tehát mindig dialektikus kölcsönhatásukban kell felfogni. A korstílusnak vagy az általánosabb stílustendenciáknak a konkrét mű-stílusegységből való kiregadását csak a stílustörténet általános tendenciáit megragadni akaró cél igazolhatja, a stíluskutatás kizárólagos céljává abszolutizálni e tendencia-törvények vizsgálatát nem lehet. Ezért válhat veszélyessé az egyéni és korstílus olyan merev elszakítása, szembeállítása, ahogy azt Aradi Nóra teszi, s ezért kell az irodalomtörténeti szintézis megvalósításának céljával viszonylagos jogosultságot nyerő álláspontot, mely a stílusfogalmat a korstílus fogalmára szűkítette, az egyéni stílus problematikájával s a stílust alkotó valamennyi komponens összefüggéseinek kérdéseivel kiegészíteni az elmélet síkján.

HATVANY LAJOS FOLYÓIRATA: AZ ESZTENDŐ

Első pillanatra úgy tűnik, hogy Hatvany Lajos a Nyugattól való megválása után ezzel a folyóirattal kísérletet tett a maga és baráti köre (mecenási támogatóitjai) részére, hogy egy ellen *Nyugatot* hozzon létre. Az Esztendő sehol sem jelzi és vallja be, hogy a Nyugat versenytársa akar lenni, a Nyugatban pedig teljesen megjegyzés nélkül marad az Esztendő minden közleménye, még a Kossuth-levelek sikeres publikálása is. Ez a fair tudomásul nem vétel nyilván e régebbi tartózkodást őrzi Hatvany és a Nyugat között és bizonyos, hogy Hatvanyban megvolt a Nyugatot túlnőni szándéka.

A folyóiratalapítás terveiről először Tóth Árpád Nagy Zoltánhoz szóló leveléből értesülhetünk: „... egészen mellékesen megtudtam, hogy a báró január 1-én revuet indít, csak arra vár, hogy papír legyen s e revuenél alkalmazni óhajt engem is, — minélfogva nemsokára Pestre kell költöz-nöm... közelebbi részleteket nem sikerült megtudnom, később azonban Karinthyval még beszéltem a dolgról s ő közölte velem, hogy a mostani tervezgetések stádiumában úgy van tervezve a revue vezetése, hogy Hatvany főszerkesztő lesz, szerkesztő bizottság pedig: Kosztolányi, Karinthy, Tóth — az utóbbi felelős szerkesztői címmel. Az egész úgy az *Est Vasárnap* című új revueje ellen megy ki. A dologgal párhuzamosan valószínűleg a *Naplónál* is dolgozni fogok, mint könyvrovatvezető... egyelőre nincs papír.” (1917. nov. 26.) (Kardos László: Tóth Árpád Bp. 1955. 153. l.)

Azonban az Esztendő első számának (és azután minden számának) címlapján csak három név szerepelt: Főszerkesztő: Hatvany Lajos; szerkesztők: Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső. Tóth Árpád neve a legutolsó oldalra szorult a szerkesztőségi fogadóórák mellé. Minden szám utolsó lapján ez a szöveg olvasható: „Minden közleményért írója felel. Kéziratok Tóth Árpád segédszerkesztőnek küldendők a Pesti Naplóhoz. Segédszerkesztő hétfőn és pénteken d. u. fél 4—5 óráig található.” Tóth Árpádot nagy sérelem éri ezzel a mellőzéssel. Hatvany, Kosztolányi és Karinthy mögé szorítja. Kardos László idézi Tóth Árpádnak Nagy Zoltánhoz írott levelét, amelyben a költő, még az első szám megjelenése előtt már keserűen panaszkodik az Esztendő szerkesztőségében kialakult helyzetről, a maga szerepéről: „...itt van sajátos ferde helyzetem az Esztendőnél. A szegény nimolisták számára császár vagyok és dicső fórum, — voltaképpen magam is árva nimoleon... Segédszerkesztői címmel tulajdonképpen filantróp-kegyeket élvezek; a báró kerekén kijelen-

tette, hogy az én nevem nem szerepelhet nagybetűkkel a címlapon, mint Karinthyé meg Kosztolányié, mert még nem elég jó név. Azt mondta, ne haragudjak, ő nagyon szeret és becsül engem, tán jobban is mint a fenti urakat, de az üzlet az más: elégedjen meg azzal, hogy a lapnál félig-meddig sinecurat adott nekem. Így aztán abban a sikertelen helyzetben vagyok, hogy hátul, kisbetűkkel szerepelek s még örülnöm kell. Fizetésem is ilyen beteg alapon kapom: 600 korona csak... s a báró mint mecénás ad még havi 300-at s 100 jön hozzá havonta egy Napló-tárcáért. A báró... nekem nem mert egyenes úton 1000 korona fixumot adni, csak így filantrópi kerülő úton. És csömörletes az, amit idebenn a redakcióban látok... Szégyellem is, hogy ilyen lapnál és így vagyok, de hát aktivitásom a változtatásra nincs, s még örülnöm kell, hogy élni hagy-nak... Úgy fogok bosszút állni, hogy az Esztendőnek csak muszájból írok, s inkább a Nyugatot boldogítom... Rémesek az emberek. S hát szerkesztőtársaim az Esztendőnél: Karinthy, Kosztolányi? Ezek... állandóan több száz koronás felolvasásokat szerveznek, és soha semmibe bele nem vennének..." (i. h. 154—155. l.).

Tóth Árpád nem túlzott, valóban a legnagyobb feladat rá hárult az Esztendőnél. Az a megjegyzés, hogy a kéziratok a segédszerkesztőhöz küldendők, azt is jelentette, hogy a segédszerkesztő olvasta át a beérkező anyagot, válogatta ki a közölhetőket a szerkesztőség, a főszerkesztő keze alá. Mellőzöttségét kell látnunk abban is, hogy az Esztendő két irodalmi matinénáj nem vették számításba.

A szerkesztőség belső munkája minden valószínűség szerint Hatvany egyedüli irányító és döntő szerepére korlátozódott. (Hidas Antal: *Más muzsika kell* [Bp. 1964] c. regényében erős ellenszenvvel és nem kis írói túlzással idézi a szerkesztő báró Hatvany alakját.) Tóth Árpád olvasott, Hatvany fölülvizsgálta az anyagot és engedélyezte a közlést. Sem Kosztolányi, sem pedig Karinthy (néhány alkalmasszerű esettől eltekintve) nem lehetett tevékeny részese az Esztendő belső munkájának. Karinthy és Kosztolányi önálló rovatot, sőt rovatokat vezettek és írtak a Pesti Naplóban, rengeteget dolgoztak, szinte minden számba, nem valószínű, hogy a folyóirat szerkesztéséből is ilyen arányban kivették részüket.

Karinthy egy 1918. augusztusában keltezett levelében ezt írja Lenkei Henriknek: „Drága tanár úr, nagy örömmel és megilletődve olvastam el a küldött dolgokat, és nagyon köszönöm, hogy eszébe jutottam. Bár az *Esztendő* ügyeiben nem diszponálok olyan mértékben, mint ahogy kíváncsatos volna, biztosra veszem, hogy az az úr, hogy aki nálam jobban diszponál, osztani fogja nézetemet, hogy a két verset hamarosan le kell adni — addig is míg beszélek vele, kérem türelmét.” (Karinthy Frigyes: *Naplóm, életem*. Bp. 1964. 565. l. Válogatta és az előszót írta Szalay Károly. A levél dátuma: 1918. aug. 18.)

Ki lehet ez az úr? Tóth Árpád és Kosztolányi semmi esetre sem.

Az Esztendő és a *Pesti Napló*, Hatvany napilapja közös vállalkozás kiadásában jelent meg, a Pallas Részvénytársaság kiadójánál, mindkét lap ennek a kiadónak könyveit hirdeti. Az Esztendő már-már túlzó dicséretekkal halmozza el borítólapjain a Pesti Naplót és ez utóbbi az Esztendőt. A Pesti Napló 1918. jan. 1-i száma közli a hírt, hogy január 10-én fog megjelenni a Pesti Napló kiadásában „az Esztendő című szépirodalmi

és politikai havi folyóirat. Első száma már teljes képet ad ennek a folyóiratnak a programjáról, a szelleméről. Magasszínvonalú olvasmányok lesznek benne." Január 3-án: „a folyóirat egyetlen táborba tömöríti az új és régi jó irodalmat”. Január 16-án közli a lap az Esztendő első számának tartalomjegyzékét, január 22-én mutatóványt közöl a folyóiratban megjelenő Lakatos László: *Utazás Prágába* című írásából, és végül január 23-án megjelenik az Esztendő első száma. Minden szám kb. a hónap közepén jelent meg, abban az időben, amikor a Nyugat havi második száma is megjelent.

Továbbra is a Pesti Napló marad az Esztendő egyetlen propagátora. 1918. márc. 31-én így hirdeti a folyóiratot: „Ez a három könyv irodalmunk páratlan bravúrja.” A külföldi revükhöz hasonlítja az Esztendőt. 1918. aug. 16-án: „az Esztendő példátlan népszerűsége szinte káprázatos rohammal hódította meg a közönséget, Sikerének titka: jó és érdekes.” Az augusztus—szeptemberi számban közölt Kossuth-levelekről az Esztendő matinét rendezett (1918. okt. 7.) az Uránia Színházban, ahol Hatvany Lajos méltatta az új Kossuth-dokumentumokat. A Pesti Napló külön összeállításban közli az idevonatkozó elismerő lapvéleményeket. Úgy tűnik, hogy az Esztendő is követni akarja a Nyugat irodalmi rendezvényeinek példáját. Ezenkívül még egy Esztendő-estről ad hírt a Pesti Napló 1919. jan. 11-i száma, mely szerint az est szereplői a következők lesznek: Hatvany, Karinthy, Kosztolányi, Harsányi Zsolt, és Jászai Mari. Tóth Árpád valóban nincs a névsorban. Ez a matiné valószínű, hogy elmaradt, nyilván a politikai események gyors változása — és intenzitása nem tette aktuálissá megtartását.

A folyóirat munkatársi gárdája (nevek alább, a rovatok vizsgálatánál megtalálhatók) tulajdonképpen a Pesti Napló íróiból és publicistáiból verbuválódott. Szinte minden név megtalálható mindkét helyen. (Tóth Árpád levele, melyben fizetéséről ír, bizonyítja, hogy a két lap anyagi és egyéb ügyei mennyire összefonódtak.)

Az Esztendő 1918. januárjától 1919. februárjáig élt, összesen 14 száma jelent meg. Megszűnésének okai között első helyen szerepel az a politikai ok, amely az ekkor Károlyi-hívő Hatvanyt szembeállította a kommunistákkal. A Pesti Naplóban éppen Hatvany írt Kun Béláról letartóztatásakor (1919. febr. 22.) eléggé ellenszenvvel. Nyilvánvaló, hogy a Tanácsköztársaság győzelmekor a Pesti Naplóval együttesen megjelenő Esztendőnek sem volt meg a politikai megbízhatósága ahhoz, hogy engedélyt kapjon a megjelenéshez. Megszűnését befolyásolhatta az is, hogy a folyóirat utolsó számaira széthullt az eredendő szerkesztési koncepció, kapkodás, anyaghiány nyomaival találkozhatunk.

Az Esztendő a Pesti Naplóban megjelent propaganda jellegű hirdetésekben megnyilvánuló programon túl nem hirdetett direkt programot magában a folyóiratban. De jelképes, sőt nagyon is jellemző az első szám legelső írása, amely Bárány Fiáth Ferenc 1878-ban megjelent emlékiratainak egy részlete, Széchenyi pártalapításáról. Bizonyára, hogy az Esztendő programjába illő vagy vele rokon gondolatot fejezett ki Széchenyi alakja, akinek az 1840-es pártalapítási összejövetelén ez a mondat hangzott el programként: „Ezen párt jelszava legyen: a józan és biztos haladás és

jékés átalakulás ithon...". Ha Hatvany publicisztikai írásait olvassuk az időben a Pesti Naplóban, nem nehéz a rokonságot ezzel megtalálni.

A folyóiratban megjelent írások többségének vizsgálatából kiderül, hogy Hatvany lapja az Esztendő, Károlyi Mihály politikájának volt színvonalas irodalmi és publicisztikai fóruma, rövid, alig több mint egy esztendőös pályafutása alatt bizonyos korlátozott megoldásokkal.

Szépirodalom

Mint minden rovata, ez is eléggé egyenetlen. Nem tűnik ki, hogy a választásnak, válogatásnak milyen szempontjai, irányai voltak. Nagy ritkán érezhető Kosztolányi vagy Tóth Árpád kezenyoma egy-egy mű kiválasztásában, de a szépirodalmi anyag együttesen Hatvany Lajos ízlését példázza.

Leggyakoribb szerzők: Somlyó Zoltán, Karinthy, Kosztolányi, Babits, Krúdy, Szép Ernő, Barta Lajos, Gábor Andor, Kaffka Margit, Lengyel Menyhért, Harsányi Zsolt, Havas Gyula és a Nyugatból lassan kiszoruló Juhász Gyula. Juhász gyakori szereplését nyilván segítette a lap szerkesztőinek baráti jóindulata és Hatvany különös gondoskodása is, Juhász legjobb korabeli írásaival szerepel a lapban. (A Szerény gőg, Thonuzoba, Pélegházán, És mégis..., a forradalom előtti várakozás baljós, feszült pillanatainak dokumentumai. Ilyen sorai: „Tán egy dalom... Túl zengi majd a Hinderburgokat”, „A német isten nem lesz istenem”, „Dalom halkulva szólt és ringatón, De mélyén titkosan Ott zsongott mégis a forradalom.” — megegyeznek a folyóirat szándékaival.)

Az Esztendő legelső verse Babitsé, *Kakasviadal* címmel, Ady Endrének szóló ajánlással. Babits egyik legjobb háborúellenes verse. A szépirodalmi rovatban ez a leginkább kitapintható vonal: antimilitarizmus. Gábor Andor és Somlyó Zoltán (különösen az utóbbi öngyöttrő) írásaiban szól elutasítón a háborúról, de látható, hogy a szerkesztés is tudatosan törekszik hasonló írások közlésére. Kaffka nevét említhetjük e sorban még, akinek szereplése külön is érdekes a lapban. Verset egyáltalán nem közöl az Esztendőben, egyetlen nagyobb elbeszélése van itt (1918/9. sz.), melyben a Jézus-történetek egyikét dolgozza föl, előtérben az idegenek uralma alatt nyögő néppel és a bibliai Arimathiai József emberséges voltának erős rajzával. (Ha tetszik, minden erőszakoltság nélkül aktualizálható írás.) De sokkal érdekesebbek azok a Kaffka-írások, melyeket a szerző *Szemüveg* cím alatt közöl. Néhány rész jelent csak meg ezekből, de az elsőből (1918. 1. sz.) kiderül, hogy az Esztendő külön rovatot nyitott ilyen címmel az íróknak. „A világ és mindenféle képei tükrözésére itt néhány oldalnyi újságpapírost engedélyeztek nekem. Azt a világot gondolják, amelyet sárcipőben, kurta trottórszoknyásan láthat az ember, szürke délelőtt, városi utcán, háborús télidőn például, — tán érintkezve, tehát horzsolódva, ideges idegenségek közt —, talán a postán, villamoson, úton, hivatalban, emberi szavakban, mindennek szomorú züllésében és reménytelen felcsillogásában; a hétköznapi, a valóságban, a *mában*. Nincs kedvem ellenére a próba. De fel tudom-e tenni jól azt a nagy kerekablakú, pontos csiszolású, bagolyfurcsa üveget és tudok-e jól látni rajta?” Kaffka írói célkitűzését adja önmagának ezekben a vallomások-

ban, amelyek a publicisztika és a szépirodalmi eszközök keverésével bár vegyesműfajú írások, mégis legtöbbet árulnak el írójukról, aki a nők, asszonyok helyzetéről beszél a háborús családi életben, a sznobokról, az írókhoz csatlakozó kispolgári sleppről, de önnön félelmeiről és kétségeiről is, amelyekben egy proletárforradalom lehetőségei is megjelennek.

Barta Lajos két elbeszélése is kiemelkedik a szépirodalmi rovatból. A *Gógály csatája* című vidéki rajza (1918/1. sz.) kitűnő kép a dzsentris vármegyéről (akár *Móriczé* is lehetne!), a *Zsidók* c. elbeszélése pedig a falusi, vidéki zsidók különös világát mutatja, esettségüket szánakozón, emberi gonoszságukat és gyöngéiket pedig ironikusan szemlélve.

Új és ismeretlen elbeszélőként tűnik föl *Szász Géza* az Esztendőben. (*Nyulak*, 1918/3.) A vidéki dzsentri és városi élet széthulló világának rajzával remekel, megvillantva a falusi szegénység félelmetes úrgyűlöletét. A folyóirat szükségesnek tartotta, hogy ugyanebben a számban bemutassa Szász Gézát, aki e sorok szerint bajai ember, beutazta a világot, Párizsban könyomatost adott ki — „nagy belső életet élő, öngyötrően sokáig készülő író”, nagy tehetséget látnak benne. A *Nyulak* c. írása rá is szolgált erre a dicséretre. Szász Gézától azonban az Esztendő nem közölt többet. Egyszer-kétszer föltűnik neve még a Pesti Napló tárcái alatt, azután nem találkozhatunk írásaival, majd csak 1919. január 19-én, amikor is a Pesti Naplóban a földosztás pszichológiájáról írt. A Szász Gézáról írott sorok más vonatkozásban is érdekesek. Azt ígéri, hogy az új írókat ezután is figyelemmel kísérik és bemutatással méltatják, de ez többször nem fordult elő. A befejező sorok pedig teljesen elkanyarodnak a tárgytól és ilyen háborúellenes élel íródnak: „... ha sok ilyen ember volna — kevesebben lennének azok az alacsonyrendűek, akik belevitték a háborúba a világot.”

Tóth Árpád (főntebbi levélidézeteiből kiderül, hogy miért) keveset szerepel itt, de a *Tavaszi vers* (később *Április*) és az *Egy régi ház előtt* az Esztendőben jelenik meg először.

Meg kell jegyeznünk, hogy a versanyag nagyobb része nem éri el a próza színvonalát.

Révész Béla csak 1919-ben (2. sz.) jelenik meg a folyóiratban sajátos hangú proletár-polgártörténeteivel; *Szép Ernő*: *Május* c. egyfelvonásosa a városi esett szegények sorsáról beszél.

Szép sora van a gyöngé írásoknak is a lapban. Minden valószínűség szerint baráti kapcsolatok révén kerülnek bele. Ilyenek pl.: *Földi Mihály*: *Rabok* c. gyöngé háborús írása, *Erdős Renée* raffináltan megírt szerelmi története, *Szász Menyhért* Kosztolányit utánzó versei, *Hatvani Lili* egy megfoghatatlan világban játszódó históriája, *Turcsányi Elek*: *Allegória* c. elbeszélése. (Bár az utóbbiban a modern prózaírás erősen pszichoanalizáló fogásainak fölhasználása figyelemre méltó!)

Kassák elbeszélést ír az Esztendőnek (1918/11. sz.) *Egyszerű történet* címmel. Tulajdonképpen Turi Dani-történet, de az írás különösségét az adja, hogy Kassák sajátos nyelvi világa a magyar falusi világ kifejezésére törekszik.

Abban is *Hatvani* ízlése látszik, hogy a folyóiratban megjelenő írások egy része a polgárság széthullásáról, erkölcsi bukásáról szól. (*Sándor Imre*, *Lakatos László*, *Földi Mihály* írásaira gondolunk itt.) De megma-

gyarázhatatlannak tűnik Vargha Gyula (1918/1.), és Kozma Andor (1918/2.) szereplése a folyóiratban. Talán Hatvany régebbi és mindig megőrzött bizonyos konzervatív alakokkal való szimpátiája játszott közre megjelenésüknél. Mindkét szerző esetében csak egyszeri megjelenésről van szó.

A folyóirat egyetlen hosszabb művet közöl folytatásokban: Karinthy Capilláriáját. Érthetetlen, hogy Karinthynek ez a korabeli legjobb írása reflexió nélkül maradt a folyóiratban. (Furcsa az is, hogy Szalay Károly: Karinthy Frigyes (Bp. 1961.) c. könyvében csak az 1921-es kiadást vizsgálja, pedig az 1918-as megjelenés figyelembevételre bizonyos korrekciókat eredményezhetett volna Karinthy irodalomtörténeti értékelésén.)

Kritika, irodalombírálat

E rovat a széles körű figyelem és a válogatás tervszerűségével lép meg. Bizonyos irányultság van a kritikai hangban és a munkatársi gárda (kritikát írók) szerepeltetésében is. Hatvany Lajos, Tóth Árpád, Schöpfung Aladár, Kosztolányi, Földi Mihály a leggyakoribb kritikászerző, néha-
szor Bölni György, Somlyó Zoltán, Harsányi Zsolt, Fülep Lajos szerepel, az évfolyam utolsó számaiban egyre sűrűbben tűnik föl Halasi Andor neve. A kritikai hang az induló Nyugatra emlékeztet. Itt igazolódik be, hogy mennyire szükséges volt a szerkesztőség megjegyzése: „Mindenképpen közleményért írója felel.” Ami a korai Nyugat kritikai hangját idézi, az egyrészt Hatvany tekintélyt nem tisztelő hivatalos-irodalomellenessége, másrészt a kritikai vélemények szabad, gyakran végletes, de őszinte kimondása. (Kosztolányi, Halasi Andor.)

Hatvany már az első számban sorozatot indít a hivatalos irodalom konzervatív klasszikusai irodalmi rangjának lerántására. A sorozat címe: *Elmúlt nagyságok* — már önmagában is kihívó, szembeszálló, hiszen olyan „elmúlt nagyságokról” kíván szólni, akik a kor köz- és irodalmi életének nagyon is tekintélyes potentátjai. Csak két írás jelent meg ebben a sorozatban: Berzeviczy Albert (*A Délen megjelenése alkalmából*) 1918/1. és Rákosi Jenő (*A magyarságért megjelenése alkalmából*) 1918/2. A sorozat ilyen gyors elhalásának oka nyilván a politikai élet rohamos megváltozása volt, amikor is Hatvany irodalmi és közéleti tevékenységében nem a hivatalos-irodalomellenesség, hanem a Károlyi Mihály képviselte politika föltétlen támogatása dominált. A *Budapesti Szemle* hódoló kritikája mellett (–n–y: *Délen* BSZ. 1918. 150. l.) Hatvany Berzeviczy bírálata megsemmisítően hat. A személyes ok kizárásával ír Berzeviczyről, és az akadémiai tudományosságról, a hivatalos műveltségről, amely ránehezu-
l erre a szegény országra,” Szürke, szokványos könyvek és útirajzok közé sorozza Berzeviczy könyvét és bő idézetekkel bizonyítja „taplóízű stílusát”. Lépten-nyomon a fölhígított Baedeckert veszi észre az esztétizálással megspékelt útirajzokban és előszeretettel veszi vizsgálat alá Berzeviczy bombasztikus nagyotmondásait, amelyek mögött nincs művészi átéltség, igazi élmény. Hatvany érzékenyen reagál a modernség megértőjének pózában tetszelgő Berzeviczynek arra a kijelentésére, amelyben D’Annunzioról szól elismerően. Hatvany hazai aktuali-

tásra utalva válaszol: „Vajjon mit jelenthet D'Annunzio prózája az ilyen embernek? Minthogy azonban a világ meghajlik „a páratlan” olasz előtt, Berzeviczy is ugyanezt teszi. De ha valaki magyarul, Berzeviczy saját anyanyelvén, itt az ő szeme láttára, füle hallatára tenné azt a magyar nyelvvel, amit D'Annunzio megtett az olasszal, vajjon nem Berzeviczy volna-e az első, aki a teljes értetlenség iszonyával hökkenne tőle vissza. Vajjon mit szól Berzeviczy Szomorú Dezsőhöz?” [Hatvany később (Esztendő, 1918/9.) kritikát írt D'Annunzióról és kiderült, hogy nem rajongott érte: „Ő a fin de siècle nyegleségének, sóvárgásainak, dilettantizmusának és dandyzmusának poétája. A délszak Wildeje ő...” Könyvének ötven oldala elbűvöl, száz oldala untat és tovább nincs...”] Leírja, hogy többször látta, mindig ellenszenves pózokban. Nyilvánvaló, hogy a Berzeviczyvel való vitában D'Annunzio csak ürügy, nem a föltétlen elismerést jelenti nevének fölbukkanása.]

Hatvany kritikája érzékeny helyen támad. Az egy évtizeddel előbbi konzervatív, hivatalos kritika többek között nyelvrontással vádolta az új irodalmat, az Ady-tábort, most Hatvany a nyelvi szürkéséget és közhelyszerűségét bizonyítja rá Berzeviczyre. Az irodalmi akadémizmus tábora már messze van attól, hogy kórusban tudjon visszavágni. Csak Négyessy László döbbenetlevele jelenik meg a Budapesti Szemlében (1918. 475. l.), amelyben félve gondol arra, hogy Hatvany sorozata tekintélyeket fog ledönteni és naivul figyelmezteti a szerkesztőt: „Ez a bíráló a kritikai bolsevikizmus jelentkezése a magyar irodalomban. Mert hát ez a legújabb „világáramlat”. (Négyessy etikai vétséget lát abban, hogy Hatvany verset közöl Vargha Gyulától az Esztendő januári számában, de a Pesti Naplóban megtámadja februárban. Az igazság az, hogy a támadás nem Hatvanytól ered, hanem Lakatos László és Kafka Margit írtak Vargha Gyula ellen, aki szónokias pózzal mondott nemet a nő választójog vitájában.)

Berzeviczy az esztéta és stilszta bukik meg Hatvany kritikájában, az Elmúlt nagyságok következő alakjában, Rákosi Jenőben e tábor politikai csillagának letűnését igazolja a szerző. A magyar dolyf, a mértéktelen nemzeti önértzet táplálása jellemzi Rákosi Jenőt, akinek ideálja „a sült paraszt, ki fölszabadultan is jobbágy sorban, régi hagyományok szerint él”. Rákosi egy eredeti nemzeti gondolat képviselőjének hiszi magát, pedig Hatvany szerint „nemzetiségi elvei és egyéb nézetei semmiben sem haladják meg a hazai dilettantizmus határait”. Pózaiból alapos műveletlensége, dagályos szónokiasságából álpátosza és a művek iránti értetlensége bukkan elő. Kegyetlen kioktatás ez, amely tetőződik a háborúra uszító Rákosi írások idézésével, a veszített háború utolsó évében.

Hatvany Csathó Kálmánban is ennek a tábornak íróját ítéli meg szellemen: „Ő a magyar regény bravúros László Fülöpje.” (1918/2.) Ugyanezzel a reflexsszel reagál Hatvany az Akadémia Shakespeare ünnepségeire (1918/6.), ahol szerinte „a művészetnek művészietlen kiszolgálása” történt meg. Nem értik Shakespearet, nem vesznek tudomást az új és jó fordításokról. (pl. Babits Vihar-ja), nem tanulnak a modern rendezések-ből (pl. Reinhardt).

Az elmúlt nagyságok sorozat szellemében íródik Szász Zoltán tanulmánya Prohászka Ottokárról. Szándéka azonos Hatvanyéval: szétfosz-

latni Prohászka nimbuszát. A legérzékenyebb pontján támadja meg a katolikus püspököt, akinek intellektuális és szociális demagógiáját leplezi le. Prohászkanak — írja Szász — nem szívügye a társadalom alapos megreformálása, intellektualizmusa mögött nagyon is közönséges érdekek húzódnak meg. Szász ugyanazzal a fogással teszi vitaképtelenné Prohászkat, mint Hatvany Rákosit: a béke általános óhaja idején, fejére olvassa háborús uszító írásait.

A Kaffka Margitról szóló kritikában (1918/5.) a régibb Hatvanyt látjuk viszont, impresszionisztikus játék a versről és csak nagy kerülővel jut el a szellemes, nem mindenben helytálló megállapításaihoz, amelyek már a tárgyra vonatkoznak: „A Színek és évek: e kor magyar asszonyának egyetlen könyve. A mai házasság regénye... A züllő magyar gentry regénye... keserű, könyörtelen írás, a mi helyi *Éducation sentimentalunk*.” Kaffka prózai műveiben látja az igazi lírát, és vallomásait idegen figurákon keresztül teszi, verse csak ösvény e prózai művek tisztázása felé. (Éppen ez az utóbbi szellemes megállapítása az, amely vitatható, Kaffka költészetének lejobb szállítását jelenti.) Oláh Gáborról írott bírálatában ott bújkál még annak az emléke, hogy egyszer ez az ember Ady-ellenes volt, Rákosi Jenő eszköze. Szellemesen, kegyetlenül ír róla, nem tagadható, hogy igazat: „Oláh Gábor beszéde olyan, mint a verse. Van eredetisége, s még sem teljes — van tehetsége, s mégsem kényszerít behódolásra.” (1919/2.)

A művek kritikai megítélésében gyakran tűnik föl mint mérce a háborúhoz való viszony kérdése.

Tóth Árpád Gyóni Gézát Ady utánzáson éri tetten, hiányolja a művészi elmélyülést és érződik bizonyos lebecsülés abban, hogy Gyónira külső életkörülményei hívták föl a figyelmet, de mégis minden kritikai megjegyzését tompítja, mert úgy látja, hogy Gyóni költészete antimilitarista. Hatvany, Gábor Andor költészetének minden alapvető kérdését, zavarát a háborúra vezeti vissza, az már csak mellékesnek tűnik, bár leírja, hogy Gábor Andor könnyelműen ír.

A legérdekesebb e vonatkozásban Kosztolányi Barbusse-kritikája. (1918/1.) Forradalmi gondolatot lát a könyvben, a béke gondolatát, de rögtön hangsúlyozza, hogy nem tekint soha el az esztétikai értékektől, „a béke eszme önmagában még nem művészi érdem”. Kosztolányi a *Tűz* nagy európai sikere ellenére is bizonyos esztétikai, de politikai egyenlőségjelet tesz a megszorodó pacifista művek és a háborús művek közé. „A háborút a mai erkölcsi rend leleplezésével lehet megérteni — írja Kosztolányi. Barbusse regényének csak a vége jár ezen az úton. Egy végtelen borzalmas, de alapjában véve közepessé alakul a regény.” Kosztolányi nem szakad el esztétikai elveitől akkor sem, amikor a háborúellenesség kérdésében esetleg a maga esztétikájába bele nem férő, ezáltal gyöngébbnek ítéltetett irodalmi művek az adott pillanatban való társadalmi, politikai hatását pozitíven lehetne értékelni. Véleménye, kritikája semmi esetre sem rosszindulatú, éppenséggel nem ellenzője annak a pacifizmusnak, amit Barbusse képvisel, inkább a tőle megszokott aggály van benne a konjunktúra irodalommal szemben. Barbusse nem tartozott ebbe az irodalomba. Kosztolányi talán tőle függetlenül is elmondhatta volna főnntartásait. (Érdekes dolog összevetni Kosztolányi Bar-

busse-kritikáját az Andrejev Leonyidról szólóval, amelyet ugyancsak az Esztendőben közölt [1918/8.], de nyolc hónappal később. Kosztolányi itt a régibb rokonszenv kinyilvánításán túl arról is ír, hogy mennyire lelkesedik Andrejev Leonyid pacifizmusáért.)

A folyóirat többször hirdeti borítóján Sikabonyi Antal: *Az alkotó lélek és a háború* című könyvét, melyet Tóth Árpád ismertet (1918/4.) Tóth Árpád végkövetkeztetése, hogy a háborús költészet nagyon sivár, a népköltészetben semmi újat nem hoz, és csak ironikusan tud csodálkozni Sikabonyi buzgalmán, aki olyasmit keres ebben a költészetben, ami nincs benne: a monumentalitást. Ugyanilyen következtetésre jut Schöppflin Aladár is Gömöri Jenő: *A nagy háború katonanótái* című gyűjteményének kritikájában is: „Úgy látszik, a magyar nép dallamalkotó invencióját a háború éppoly kevésbé termékenyítette meg, mint szövegköltő invencióját...” (1918/5.).

Halasi Andor Ady: *A halottak élén* c. kötetéről írva arról beszél, hogy Ady teljes megértését a maga kora akadályozza: „Költészetének átütő robosztus alakja annyira »korszerűvé« olyannyira: küzdő, intő utat kereső, megváltást hirdető közéleti nagysággá teszi, hogy verseinek esztétikai méltatása: túlhaladott álláspont. Egy nyugodtabb jövő ajándék óráinak dolga.” (1918/11.).

Halasi Andor neve azért is figyelmet érdemel, mert a folyóirat egyik legtöbbet szereplő kritikusa és a legjobb is. Ítéleteibe sok ötlettel szövi bele erős, ironikus kritikai megjegyzéseit. Két kiemelkedő írása is van a folyóiratban: az egyik az Ady kritika, amelyben Debussy, Bartók, Kodály, Strauss Richard nevét emlegeti Adyéval együtt és találóan állapítja meg: „Babits a ritmus, Kosztolányi a melódia, Ady a hangkeverés.” A másik írása Juhász Gyula: *Késő szüret*-éről szól (1918/8.) és a mégoly csonka kötetből is megérzi, hogy Juhász a magyar irodalomban mellőzött költő: „Messze ennek a testetlen költészetnek a láthatárán körös-körül az élet színeitől ékes az ég alja.” (Jobb képet Juhászról, máig sem olvastam egyetlen méltatásban sem!) „Magyarsága mély és örök. Nem programszerűen csinált, nem tettetett, nem erőszakolt magyarság.” Félreértései abból adódnak, hogy csak a Késő szüret verseire figyel, pedig ezek már meghaladott írások Juhásznál. Mennyire nem illenek rá 1918-ban Halasinak ezek a megállapításai: „Nem tartozik a »korszerű« poéták közé. Nem nyugtalanít, nem követel pártállást. Az egész kor távol áll tőle.”

Az utolsó számokban Halasinak is önálló rovata kezd kialakulni, *Könyvpiac* címmel, ahol kisebb kritikáit közli a folyóirat, többször kezdő, fiatal írókról. Csípős, nem egyszer annyira elutasító hangja van, hogy már-már úgy érezzük, hogy túlzás, de mégis vele kell egyetértenünk: a tehetségteleneket téríti el az írástól. Peterdi Andor nagyánővesztett összegyűjtött verseinek két kötetét így méltatja: „Két alaptípusa van a költőnek. Az egyik az igazat keresi, a másik a hangulatot. Amaz a nagy lírikus. Peterdi Andor az utóbbiak közé tartozik... az egyéniségéből hiányzik valami. Az, ami a költőt nagyvá teszi.” Máskor megelégszik egy frappáns mondattal: „Lendvai István: Fáklyafüst, szőfonalak, arcnélküli versek;” „Kormos Ferenc: Szeptemberi vihar. A regény átmérője néhány centiméter.” És egy idézet a műből: „virágba ojtott orosz-

lán”. „Kardos Tilda: Halálhinta. Az amatőrködés és a hivatottsága határvonala fölött hintázik.”

Halasi Kosztolányival együtt pártfogón szól a magyar avantgarde első jelentkezéseiről. Halasi Szélpál Árpád: *Tüntetés* c. kötetéről ír: „anarchista, mint a Ma minden kötete”, de a tett lírája, új líra és ezért dicséri. (1919/1.)

Kosztolányi Barta Sándorban fedezi föl a nem mindennapi tehetőséget és föltűnő szeretettel, elismeréssel szól róla: „...könyve eddig is számos megbotránkozásra adott alkalmat. Értelmes és művelt emberek mosolyogva tették íróasztalomra a könyvét, megütköztek furcsaságain, azon, hogy vegytani képleteket ír a verseibe, s a szükséghez képest új szavakat alkot, néha helyesen, néha helytelenül. Nincs jogom szemére hányni egy új forradalmárnak, hogy félrecsúszott a nyakkendője... Még kevésbé szabad fenyhántorgatnunk a pusztán formai kifogásokat akkor, amikor — mint itt is — merőben új értékekkel találkozunk s az író, aki sejtésem szerint igen fiatal lehet, átfogó világ-érzést, pontos és különös emberlátást és friss tárgyismeretet hoz magával, szóval olyan valaki, aki számára »a világ létezik«, az a költő.”

„...Az igazi költő expresszionista — világot magából adó.” Barta: primitív szentháromság c. verséről: „Ez a vers a magyar expresszionista költészet hibátlan alkotása.” (1919/2.) (Megj.: Kosztolányi: *Írók, festők, tudósok* Bp., 1958. 99—102. l.)

(Megjegyzendő, hogy mindkét kritika 1919-ben jelent meg, akár a nyugatos Kosztolányi, akár pedig a rajtuk pallérozódott Halasi előtt kikeverülhetetlenül állottak a magyar avantgardista törekvések, de elismerő véleményük így nagyon figyelemre méltó.)

Aránylag sokszor szerepel kritikai írással Földi Mihály, de alig tud lényegeset mondani Ignotusról, Havas Alizról, Barbusseről, inkább csak lírizál. Két jobb írása hívja föl magára a figyelmet és közvetett vallo-mása Claude Farrère: *Ave Caesar* című könyvével kapcsolatban. Ignotus novelláiról találóan írja, hogy ezekben a „lecsukott szem mögötti világ” van megírva; Benedek Marcell: *Vulkán-járól* szóló kritikájában pedig a társadalmi regény szükségességéről, lehetőségeiről értekezik, a szóban forgó mű el is kerül figyelve előteréből.

Somlyó, Ambrus Balázst oktatja ki, hogy az utánérzés (Ady, Szép Ernő, Somlyó, Kosztolányi) sokat ront a *Koszorú* című kötetén. (1918/10.)

Böloni György Csehovot és Dickenst emlegeti Barta Lajos: *Az el-süllyedt világ* c. kötetével kapcsolatban. Ő a vidéki élet lelki színvonalát adja, nem a falu vagy város külső képét.” (1918/11.)

Az impresszionisztikus kritikának nemcsak Földi hódol az Esztendőben, hanem Harsányi Zsolt, Mohácsi Jenő is. Hatvany régebbi önmagát látja bennük, és engedi, hogy írásaik megjelenjenek. Fülep Lajos kritikája Lesznai Anna: *Édenkert* c. kötetéről (1919/1.) is ebbe a sorba tartoznék, de bizonyos freudista beütései (az őszanya keresés köré épül a kritika) és szellemtörténeti módszere külön érdekessé teszik.

Kosztolányi Sándor Imre elbeszéléseivel kapcsolatban (1918/5.) védi meg a novella korszerűségét, amelynek elhalálásáról beszéltek... „Ez

a nemes és értékes műfaj az élet föl villanó képeit egy kis tükörben — azt mondhatnám: zsebtükörben — mutatta.” A közepes külföldi ponyvával szemben a jó hazai novellát védi és véli fölfedezni Sándor Imre: *Boldogság* című kötetében.” Ennek a fiatal írónak a hősei főbányire kispolgárok, és polgárok, egy ügyvéd, egy ügyvédjelölt, egy magánhivatalnok, egy gépirókisasszony, egy kávéméréses lány stb. ... Ami azonban megkülönbözteti a többiektől az az, hogy a művészete, az a mód, ahogyan látja ezeket a kesernyés és jelentéktelen embereket, egyáltalán nem polgári. Kitűnő szemre valló kritikája ez Kosztolányinak, ha Sándor Imre nem is lett a magyar novella újjáteremtője. Kosztolányi rokonszenve nemcsak a tehetséges pályatársnak szól, hanem a hasonló témakörben mozgó író társának is, hiszen Sándor Imre novelláinak témáit szemlélve, éppen Kosztolányi fölsorolásában az elbeszélő Kosztolányira ismerhetünk. (Ez a kritika is megjelent a fentebb idézett Kosztolányi kötetben. 85—86. l.)

Kosztolányi *Káin* c. kötetéről Haraszti Zoltán írt. (1918/3.) A nem különösebben kiemelkedő kritika mégis rejt két fontos megfigyelést, gondolatot: „Kosztolányi egy szocializált polgári nihilista... Freud professzorral van rokonságban.” Kosztolányi a folyóirat szerkesztője, e kijelentéssel szemben minden kis ellenvetését érvényesíteni tudta volna. De nem tette, vállalta, ő maga is találónak érezte. [A freudizmus problémája mégegyszer előkerül az Esztendőben (1919/2.) Halasi Andor *Földi Mihály: Sötétség* című regényéről azt írja, hogy „itt a freudizmus megtalálta a regényben a maga stílusát”. Jóindulatú túlértékelése ez Földi Mihálynak.]

A kritikai rovat csak ritkán tér el a szigorúan vett könyvkritikától. Bölöni képzőművészeti, Halasi zeneesztétikai bírálata említhető, mint eltérés, és egy természettudományos vonatkozású írás Sztróka Kálmántól, aki Gáspár Kornél műkedvelő tudományosságát, primitív tudálékosságát pellengérezí ki. E kritikák megjelenésében a rovat színességére való törekvést kell látnunk.

Földi Mihály írása Claude Farrèréről azzal tűnik ki, hogy Tóth Árpáddal együtt a sekélyes külföldi művek fordítása ellen hadakozik. Földi Claude Farrère rossz ponyvanovelláin háborogva így ír: „Ő, hol van az az író, aki végre világnézetet hoz, hol van az emberiség a barbár korszakban, aki megteremje és meghallgassa.” Tóth Árpád egy gyöngye *Meyrink* regényt vizsgál, melyet elnagyoltnak tart és mindezt tetézi egy rossz fordítás és csúnya magyar kiadás. Kosztolányi a dán Otto Rung: Titokzatos hatalmak c. regényét dicséri, Schöppflin a detektív história irodalmi rangú művelőjéről, G. K. Chestertonról értekezik az *Ember, aki csütörtök volt* c. műve alapján. Mindhárom külföldi író egy-egy művével szerepel a folyóiratban.

A világirodalom fordításának problémája is helyt kap itt. (1918/11.), de nem a kitűnő műfordító munkatársi gárda foglalkozik vele, hanem Lázár Leó (?), aki bőségesen illusztrálja a korabeli műfordítások botrányos félreértéseit és ami fontosabb, a válogatás sekélyességét, igénytelenségét: „Fordítóknak, fordításnak soha olyan keletjük nem volt, mint ma. Tudjuk, miért fordítatnak le a kiadók tücsköt bogarat: az új polgársztály olyan mohón fal fel mindent, ami nyomtatott, hogy nem győzni őt táplálékkal. Háború lévén természetes, hogy pótszereket kap, de neki

mindegy. És még ha jó is a táplálék, az elkészítés módja — a fordítás — legtöbbször valami szellemi karlszbádi kúrát tenne indokolttá.”

Az Esztendő kritikai rovata a folyóirat legerősebb oldala volt. Szándékkal vagy anélkül egyenrangú volt a Nyugat kritikai rovatával.

Dokumentumok, naplójegyzetek, publicisztika: a háborús Európa

Az Esztendő *Napló* rovata rövid aktuális reflexiókat, kisebb irodalmi, művészeti és kultúrtörténeti adatokat közölt jobbára, főleg a későbbi számokban a Pesti Napló újságírói írták ezt a rovatot, olyan kulturális és politikai tárcákat helyeztek itt el, amelyeknek rokonaival a Pesti Naplóban lehet találkozni. Ezen a rovaton is jól látható, hogy a Pesti Napló és az Esztendő szorosan együtt működik. E jegyzetek témája olyan sokszálú, hogy lehetetlen mindről jellemzést adni.

Itt is nagyon sok a háborús vonatkozású írás. A háború nemzetközi alakjairól, az egykori boszniai háború veszteségeiről (utalással a mostani véráldozatokra), Höferről, akinek egész élete csak egy jelentőséggel bírt: aláírt egy hadijelentést, a német háborús pszichózisról, Gratz Gusztávról, a magyar katonák távolkeleti fogságáról, a háború kitörésekor írott művek sívárságáról (Rákosi Jenő, Kis Menyhért írásairól) stb. Mindez glosszaszerűen, erős támadó ellél íródik.

Dr. Szabó István, a Pesti Napló bécsi tudósítója riportban számol be a Bécsben időző Horthy Miklósról. (1918/4.) Mintha nem is a Novara matrózainak kegyetlen tisztjéről lenne szó, a „drága és finom ember, a legérdekesebb tengerész” — kifejezésekkel találkozunk az írásban.

Kosztolányi Dr. Ferenczi Sándort, Freud egykori munkatársát interjúvolja meg a háború és béke kérdéséről. Igen jellemző riport a freudista Ferenczi pszichoanalitikus elmékedése nélkülöz minden valóságos társadalmi összefüggést a háború okainak megítélésében. Szerinte a háborút az emberi természet okozza, háború nélkül az idealizáló törekvések indulnak meg (szocializmus, anarchizmus). „A kemény és kegyetlen hadviselést tartom egyedül őszintének” — mondja Ferenczi, és soraiban, minden jóindulata ellenére is ott bújkál néhány momentum, amely a fasizmusra emlékeztet. A háború megakadályozását a családban kívánja elvégezni pszichológiai neveléssel. Kosztolányi reflexióit is őrzi a riport, a bevezetőben ezeket írja: „A forradalom borzalmas, a háború is. A forradalom a háborúnak gonoszabb fajtája.”

A kulturális, irodalmi jegyzetek is szétszóródó tematikájúak ebben a rovatban. Szóba kerül itt a magyar irodalom külföldi fogadtatása, az írás, politika, közélet viszonya (Hevesi Sándor), a pozsonyi műemlékek, Vörösmarty és Lévai József kiadatlan írásai, egy kiadatlan Ady-vers (Kosztolányi közli!). A legérdekesebbek azonban még egy-egy Vörösmarty vagy Ady-vers közlésének jelentőségén is túllépnek. Ilyen pl. Lendvay Károly riportja a Nóbel Akadémia titkárával, Karlfeldt-tel. (1918/1.) A kérdés: miért nincsen magyar Nóbel-díjas? A válasz szerint nem a Nóbel Akadémián múltott. Csak kevés magyar társadalmi szervvel voltak kapcsolatban (Petőfi, Kisfaludy Társaság, Akadémia). A titkár szívesen fogadja Lendvaytól a névre szóló tanácsokat és ígéri, hogy kiterjesztik kapcsot-

lataikat más magyar társadalmi és irodalmi szervezetekre is. A riport — ha nem is direkt módon — utal az érintett társaságok és szervek bűnös mulasztásaira is; nem képviselik méltóképpen külföldön a magyar irodalmat.

Pór Leó, Alfréd Kerrel beszélget Berlinben (1919/2.) és Alfréd Kerr szimpátiával nyilatkozik a forradalmi mozgalmakról. Szép Ernő egy régibb Ady tanulmányát közli, amely nagy alázkodó vallomás a költőtárs előtt. Lukács Hugó, Ady orvosa a költő betegségéről ír. (1919/2.)

Bartók Béla kétszer is szerepel a naplójegyzetek között. Kulinyi Ernő riportjában Bartók Debussyről beszélt, akiről azt tartja: „korunk legnagyobb komponistája volt, a kelet-európaias népies zene hatását lehet nála fölfedezni, és a legkülönb műve a »Pelléas és Melisande« távoli rokonságban van a magyar parlando népdalok recitáló módjával”. (1918/4.) Kardos István, Bartók kritikusairól ír, akik a Fából faragott királyfit értetlenül fogadták, A kékszakállú herceg vára szöveggönyvét pedig lebecsülték; Kardos Balázs Bélát védi meg: „ha Bartók Béla zenéje dúsabb is Balázs Béla szövegénél, de azzal egy test”. (1918/6.)

A Pesti Naplónál rovatot író Karinthynak itt is van egy sorozatterve, de csak két darabja jelenik meg. (*Zarathustra az idej színházi szezonról*, (1918/4.) és *Zarathustra a magyar futurista irodalomról* (1918/5.)) Kassák, Komját Aladár, Mácza János, Joel Béla, Barta Sándor nevét emlegeti az utóbbi írásában és egy kicsit csúfolódik velük, hogy e „csúf nővel” (futurizmus) nem ők kacérkodtak először a magyar irodalomban, hanem Szilágyi Géza és Révész Béla. Tanácsa a futurista fiataloknak: „Ne törődj mással, mint azzal, amit mondani akarsz, s felejtsd el, hogyan mondd.”

Sokkal elismerőbben szól az a névtelen cikk a magyar avantgardizmusról, amelyet az Esztendő első számában olvashatunk és a magyar expresszionista festőket dicséri: „idáig nem giccsörök mutatkoztak közülük, hanem tehetségesek, inkább meggyőződésesek, mint hóbortosak, akiknek tiszteletre méltó az önvizsgálódása, amikor sokkal egyszerűbb volna festeni barokk várkastélyt, Vénuszt a pázsiton, biedermeier csendéletet, vagy amit csak parancsol éhes hadimilliomosok mohó szeme”. Henri Matisse, Picasso, Le Fauconnier, Guillaume Apollinaire nevét emlegeti a cikk, sehol sem elutasítón, inkább elismeréssel.

Ez az írás azért is figyelmet érdemel, mert a folyóirat képzőművészeti vonatkozású cikkekben igen szegény. Bölöni írt a Hatvany-család kiállításáról és ő emlékezett meg Tihanyi Lajosnak a *Ma* helyiségeiben rendezett tárlatáról is. (1918/11.)

Az Esztendő 1918/8. száma közli Peter Altenberg osztrák író tárcáját, *Nyár* címmel. Az írás befejező sorai: Mivel lehet az emberen segíteni? Enni kell adni neki.” Az írás, a szerző stílusára jellemző könnyen csevegés, nem is ez az érdekes, hanem a közlés, amelyet ez a megjegyzés kísér: Peter Altenberg, a kiváló bécsi író, ki ezután gyakrabban fölkeres majd eredeti írásával, ezt a kis jegyzetet küldte az Esztendőnek.” Peter Altenberg neve azonban többet nem fordult elő a folyóiratban. (Az együttműködést nyilván megakadályozták a gyorsan változó világpolitikai események; és Peter Altenberg 1919 januárjában meghalt, nyilván az év végén már nem tudott kapcsolatot tartani az Esztendővel.)

Az Esztendő, híven Károlyi Mihály politikájához, irodalmi és művészeti kérdésekben, de különösen publicisztikai vonatkozású írásaiban a Dunamedence népeinek, a monarchia nemzetiségeinek megbékélését, sovinizmustól mentes barátságát hirdette és több írásban a háború utáni együttélés lehetőségeit kutatta. Ezért ad helyt Isac Emil cikkének is, amelyben a szerző „a kulturális kapcsolatok fanatikus hívének” nevezi magát és az erdélyi román nyelvű irodalomra hívja föl az elzárkózó pesti irodalmi körök figyelmét. Akit legjobban szeretne bemutatni, az Argibiceanu János, orlái vándorpap, akinek Gorkijjal való rokonságát hangsúlyozza. „Próbálja meg valaki, aki románul ért, és fordítsa le Argibiceanut. Majd meglátják Önök Budapesten, hogy a millieunek semmi köze a művész fejlődéséhez és egy nyomorult Szeben megyei faluban a poéta modernebbül ír, mint a Hotel Pimodan pomádés arszlánja.” Pitis Ecaterina, Cuntanu Maria, Rebreanu Livia költőnőkről beszél és Cotrus Aronról, akinél „Arno Holz semmivel sem nagyobb költő”. (1918/11.)

Cikkének befejező soraiban ugyanaz a barátkozó, egymást megismerés vágya szólal meg, mint az Esztendő magyar szerzőinek hasonló tárgyú cikkeiben: „Ha egy kissé lecsendesül ez a nagy állati cavalcade, mi szellemi arisztokraták kezdjük el az ismerkedést... Ez az országnak annyi értéke és drága köve van és nincs senkiben kedv, hogy a kénköves sovinizmus oltárára letegye az érzések különböző színű és illatú koszorúját. Nemes türelmetlenséggel várom tehát, hogy végre olyan hosszú idő után — az összetépett fonalak szövését azok vegyék kezükbe, akik a szívek között egyetértést és emberszeretetet egyengetnek.” (1918/11.)

Különösen erős az Esztendők érdeklődése a környező szláv népek iránt. Aggodalommal gondol a folyóirat több szerzője a szláv nacionalizmus háború utáni munkájára. Ennek a félelemnek ad helyet Tábori Kornél: *Szvinye magyarszki* (1918/10), és Lakatos László: *A délszláv metropolis* (1918/7.) című írásaiban, mindketten a horvát nacionalista törekvéseket bírálják, Tábori Kornél úgy, hogy maga is nacionalista kilengésekkel ír, Lakatos László pedig Károlyi és Jászi következetes hívének mutatkozik, megértőn, a megbékélés szellemében.

Szinte az egész folyóiratnak legszínvonalasabb kordokumentuma Lakatos Lászlónak az az írása, amely az Esztendő első számában jelent meg *Utazás Prágába* címmel. Lakatos 1917 decemberében járt Prágában és olyan körökben fordult meg, amelyek tevékeny részesei voltak a későbbi Csehszlovák Köztársaságnak.

Legfőbb megállapítása, hogy a csehek akarata ellenére háborúznak, és bennük is él az ellentétek békés kiegyenlítésének a vágya. A cseh nacionalista törekvések értelmiségi képviselőivel vitatkozik a fölvidéki megyék elcsatolásának kérdéséről, de legtöbbször háttérbe szorul a nacionalista ízű vita, kultúra, irodalom, szóval a közös nyelven való beszéd keresése tölti el őt is. Nagy egyetértéssel helyesel Alois Rasin-nak, a cseh nacionalizmus sokat üldözött, ismert alakjának, aki jól látja, hogy az imperialista béke újabb háborút szül. Lakatosnak föltűnik az e körökben megnyilvánuló oroszellenesség, szerinte a magyarok éppen az orosz szimpátiával ütnek el a csehektől. Megismerkedik a *Národny Listy* főszerkesztőjével, Sissel, a prágai nemzeti színház igazgatójával Kvapillal, aki maga is író és örömmel hallja, hogy az Ember tragédiáját

Jarosláv Wrhilec kitűnő fordításában százszor játszották a csehek Nemzeti Színházában. A cseh irodalomról Viktor Dyk író tájékoztatta. Prágát a műegyetem professzora mutatja meg neki és híres régi épületek között sétálva Lakatos ilyen megjegyzést tesz: „Ezek az épületek, ezek a terek, ezek a kövek egyébként mind jól ismertek a prágai német írók munkáiból is. Egy Chapek nevű cseh író tett figyelmessé ezekre a fiatal németekre, akik közül Kafka (sic!), Franz Werfel és Max Brod nevei nálunk is meglehetősen ösmertek. Ezek németül írnak, de írásaikban a lokálpatriotizmuson túl is van valami szláv lágytság.” A felsoroltak közül Kafka neve lehetett a legösmeretlenebb nálunk, minden valószínűség szerint éppen Lakatos László az, aki hírt ad róla először a magyar irodalomban.

Az érdekes prágai út összegezéséből két következtetést vonhatunk le. Íme a cikk befejező része: „Eddig volt. A jövőben hogyan lesz: ezt megmondani a próféta tiszte. Lehet, hogy példátlan küzdelem előestéjén vagyunk, és ha úgy van, hogy a cseh nacionalizmus fejével akar a Kárpátok falának rontani, akkor a viadal magyar-győzelmes része felől nem lehet kétség. De amiről mi álmodunk, nem ez. Elég volt a gyilkos birkózásból, mi nem a háború utáni, hanem a háború előtti győzelmet vágyjuk, a sovinizmus bukását, munka, tisztesség és békesség győzelmét. Így legyen, és munkánk nem volt rossz, ha a becsületes ügy útját egy milliomodrásban is tudtuk traszironni...” 1. A békülékeny hang mögül Lakatosnál is előbukkan a magyar nacionalizmus. 2. Lakatos, amint az idézetből is kiderül, nem egyszerűen riport úton járt Prágában, hanem a közeledés előmozdítójaként, nem lehetetlen, hogy a Pesti Napló tudósítója Hatvanyn keresztül Károlyi Mihály követte volt.

Ugyanígy szimpátiával és megértő hangon számol be Jobbágy Jenő a lengyelek pesti egyesülete elnökével, Cartoriszky Zsigmonddal folytatott beszélgetésről is. (1918/9.)

De a Pesti Naplóban legkonzervatívabbnak mutatkozó Dr. Szabó István itt sem tagadja meg magát és komolyan tárgyalja az Osztrák—Magyar monarchia és Románia közötti perszonálunió tervét.

Az az oroszok iránti szimpátia, amelyet Lakatos László olyan jól esően nyugtáz a cseh nacionalisták között dívó oroszellenesség láttán, hangot kap a folyóiratban is. Közlik Dosztojevszkij 1880-as nyilatkozatát az oroszok hivatásáról, mely szerint „az egyetemesség, az általános emberire való törekvés az orosz néplélek ereje”. (1918/6.) Nyilvánvaló, hogy az orosz forradalmi események fokozott figyelmet kivántak, de az is természetes, hogy az első reagálások a magyar szellemi élet eddigi orosz műveltségének, ismereteinek föllevenítésére szorítkoztak.

Már a legelső szám riportot közöl Szabó Endréről, az orosz irodalom kiváló magyar fordítójáról, aki a rákosligeti hadifogolytáborba járt ki az oroszok közé. „Sok orosz író járt a kezem tanulmányom megkönynyítésére — vallja Szabó Endre — Csehov is, aki akkoriban kezdő író volt.” (Idézi: D. Zöldhelyi Zsuzsanna: Szabó Endre, az orosz irodalom magyar népszerűsítője. Tanulmányok a magyar—orosz irodalmi kapcsolatok köréből. Bp., 1961. II.)

Szabó István terjedelmes beszámolót ír Trockij bécsi nyomain címmel (1918/2.), amelyből kiderül, hogy Lenint veszedelmes fölforgatónak

tartja és Trockijjal szimpatizál. Végletes véleménynek tűnik, és talán furcsa, hogy megjelenhetett az Esztendőben, de nem szabad elfelejteni, hogy Lenin megítélésében Szabó István véleménye nagyon rokon Hatvanyéval.

Legérdekesebbek azok az írások, amelyek közvetlenül az orosz eseményekre vonatkoznak. Lengyel Menyhért: Svájci naplója (1918) 4, 6, 7, 8, és 10.), amelyet 1917-ben írt az erős antimilitarista hang és az utolsó fejezetekben egyre jobban megnyilvánuló Károlyi szimpátia mellett éppen az orosz eseményekre való reflexióval tűnik ki. Még a februári forradalomra utal csak, de jól látja, hogy ez a forradalom nem fog itt megállani. „Tegnap és ma — írja — a század legnagyobb eseménye történt meg.” Oroszország más mint a nyugati államok, az oroszoknál nem lesz »klasszikus demokrácia«, mint Angliában, Amerikában.” Ha megváltó jön a világra — talán innen jöhet.” A forradalom a háború miatt és ellen van. Az orosz nép nem akar annexiót, sem háborút, csak az autokrata csoportok akarták és akarják. (A svájci békés életből elismeréssel gondol Babitsra, aki olyan bátran szavalta a Zeneakadémián a Húsvét előtt című versét.) Kommentár nélkül közli a folyóirat Larinnak, a Szovjet Legfelsőbb Gazdasági Tanács elnökének nyilatkozatát az államosításról, a föld-reformról, a népművelési költségek fölemeléséről, az állam és egyház szétválasztásáról és a falusi osztályharcról. (1918/8.) A forradalom bukásáról, napokon belüli összeomlásáról cikkező európai és magyar sajtó kórusában az Esztendő (ha kommentár nélkül is!) közli Larinnak azt a véleményét, hogy a szovjet kormány szilárd, közgazdasági téren jó munkát folytat. A közlemény fő címe: *A nagy orosz átalakulás*. Úgy látszik, hogy ilyen címen is sorozatot kívántak indítani, mert októberben Tábori Kornél fordításában és a fordító rövid megjegyzésével közlik az új orosz alkotmányt is. A publikálás mellett a megjegyzés is figyelmet érdemel: „Az új köztársasági alkotmány már életbe lépett és az oroszok biztosra veszik, hogy idővel nemcsak Oroszország viszonyait, hanem az egész világrendet átalakítja, mindenütt a dolgozó népnek egykor titkos álma és ma egyre nyiltabb kívánsága szerint.” Az Esztendő orosz orientációja itt megy legmesszebbre. 1919 januárjában már Gorkij: Bolsevikiek c. írását közlik, melyben a szerző a bolsevik forradalommal szembeni aggályainak ad hangot, és a közlés a folyóirat (elsősorban Hatvany) kétségeit is illusztrálja. Mindez a Pesti Napló politikai cikkeiből, Hatvany ott megjelent írásaiból is jól látható 1919 elején.

A polgári forradalomról Hatvany Lajos számol be (1918/12.), Károlyi Mihály és köre, a Nemzeti Tanács belső életének képe ez, hitelességgel és jóindulatú elfogultsággal. Az írást Károlyi Mihálynak ajánlja. Bevezetőjében azt írja: „Tudom, hogy ez sokféle megütközést fog kelteni... mindezt szívesen vállalom, mert az a meggyőződésem, hogy a dolgok és emberek helyes látása soha sem ártott senkinek. Még azoknak sem, akiket ily kritika tárgyává tesznek.” Azonban ez a beszámoló is, mely publicisztikusabb formában már ott olvasható a Pesti Napló korabeli (októbertvégi) számaiban, Hatvany nagy elbizonytalanodásáról árulkodik. Úgy látja, hogy „a fejlődésnek oda kell tendálnia, hogy az egyén minél függetlenebb legyen a közösségtől. Hogy a közösség szolgálja ki az egyént, nem pedig mint eddig volt, fordítva”. Írása nagy elhithető erővel és köz-

vetlenséggel idézi a polgári forradalom vezetőinek és belső embereinek munkáját; egy röpke képben Balázs Bélát is megörökíti, amint egy önkéntesen szerveződött bizottságban a Nemzeti Tanács mellett munkálkodik.

Az 1919-es 1. szám közli Móricz híres írását a Népszavazás-t, ez az egyetlen írása az Esztendőben. Itt jelenik meg a *Galilei kör* peranyaga is, a rájuk vonatkozó rendőri jelentésekkel. Azonban Móricz írásához mérhető forradalmi hanggal nem találkozhatunk az Esztendő 1919-es két számában.

A folyóirat dokumentum-kiadványai közül csak egy emelkedik ki: Kossuth Lajos levelei egy fiatal lányhoz (Zeyk Saroltához), aki nyilván Hatvany révén az Esztendőnek engedte át a levelek közlését, melyeket a főszerkesztő látott el lírai, megértő jegyzetekkel. A levelek közlése nagy terjedelemben a szeptemberi és októberi számban történt meg, a Pesti Napló nagy közönségikerről számolt be.

*

Az Esztendő több volt mint lapkísérlet. A tízéves Nyugat nagy kezdeti nekifutása lehiggadt, a háború végére a magyar polgári radikalizmus és különösen a Hatvany képviselte erős liberalizmus vonala jut el az Esztendőben (Károlyi Mihály politikájának aktív támogatásával) a Nyugattól elkülönülni igyekvő irodalom önállósulásához, a más fórumon való szóláshoz. A lap megszűnte nemcsak a bevezetőben említett okokkal magyarázható. Megszűnése annak az irodalmi és politikai vonalnak válságával is összefügg, amelyet a Nyugat és az Esztendő is képviselt, és amelyik a forradalom alatt, de különösen a forradalom után művészi elzárkózottsággal küszködött vagy pedig a régibb irány megtagadásával, különválással tudott a korai Nyugattól függetlenül szólni. Az Esztendő kimondatlanul viseli a Nyugattól való elszakadás jegyeit, de lényegében ugyanannak a tábornak volt útkeresési kísérlete a társadalmi változások legvégső pillanataiban. Megkésétt és ezért elhalása elkerülhetetlen volt.

ADY ENDRE LEVELEI RÉVÉSZ BÉLÁHOZ

Révész Béla alig másfél esztendővel volt idősebb Ady Endrénél, és a költő mégis „öreg Révész”-nek szólítja, nevezi leghűségesebb barátainak egyikét. A jókedvű szeretet csúcsosodik magasba e kifejezésben. Felszabadulásunk óta történt egy és más a méltatlanul elfelejtett „öreg Révész” írói megújhódásának érdekében. Bölöni György távlatokat nyitónan rögzítette a közös barát írói és irodalomszervezői jelentőségét mai világunk első Révész-válogatásának bevezetőjében.¹ Kabos Ernő irodalomtörténeti értékeléssé szélesítette ki mondanivalóját az újonnan válogatott Révész-elbeszélések elé írt szép tanulmányában.² De ezek az összefoglalások műfaji rendeltetésüknél fogva csak periférikusan érinthetik a tények mögött rejtőző baráti pillanatok. A bizalmas mozzanatok kötetlen levél-léggört igényelnek. S ebben a vonatkozásban — az új Ady-filológia sokrétűen gazdag eredményeit tekintve — Révész személye kihullott az emlékezés és érdeklődés köréből. Ady válogatott leveleinek gyűjteményében egyetlen Révész Bélához írt Ady-levél sem kapott helyet.³ Pedig írói rangja, hídverő szerepe a polgári radikális írók és a proletárirodalom között, s nem utolsósorban elígérkezése az élő és a halott Ady mellé: kötelezően sürgeti, hogy nyilvánosságra hozzuk a költővel folytatott levelezését is. Az alábbi írások közlésével mintegy nyomtatékot szeretnénk adni a felvetett gondolatnak.

1.

[1906. július 9.]

Kedves Bélám, [...] -félét nem kaptam meg [Pedig na]gyon kéne. Cz. nem is vála[szol] menj föl hozzá, (Váci körút 17), beszélj vele, kérdezd meg s értesíts a dolgok állásáról. Örült meleg van Párisban. De azért te gyere ki okvetlenül.⁴ Ölel

Ady

¹ Révész Béla: Szemtől szembe. Táncsics Könyvkiadó [1958].

² Révész Béla: Velük, értük. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961.

³ Belia György: Ady Endre válogatott levelei. Szépirodalmi Könyvkiadó 1956.

⁴ Révész Béla úgy emlékszik, hogy 1906 októberében ült vonatra. Utját megszakította. „Münchenből már egyvégben csinálhattam meg az utat Párizsig” (Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről. Athenaeum kiadása² [é. n.] 80). „Hét hónapig voltam együtt Adyval Párizsban” (uo.). Ez utóbbi időtávlat téves. Révész 1906. február 9-től, Bölöni György szerint 1907. április 27-ig, valójában ápr. 26-ig tartózkodott Párizsban (Bölöni György: Az igazi Ady. Bp. 1947. 133.).

Címzés:

Mr. Béla Révész

Hongrie
Budapest
(Honvéd utca 10,
Friss Újság)⁵

A postabélyegzők kelte: [Párizs] ... 7—06 — Budapest 906 JUL 11 E 12

Képeslevelezőlap; a Sarah—Bernhardt színházat ábrázolja. A hiányzó és kiegészített szövegrészek valamely barbár bélyeggyűjtő keze nyomán semmisültek meg. A levél dr. N. H. tulajdona. Fénykép-másolata birtokunkban.

2.

[1906. okt. 3.—1906. nov. 7.]

Kedves Bélám, nem tudom mi van veled, esetleg meg is haltál. Ám én ezen okból kénytelen vagyok esetleg sírodból is kicibálni téged. A Budapesti Naplóval szakítottam. Bírónak most írtam meg, hogy hazamenni nem vagyok hajlandó. Ezt holnap Vészinek szóval megismétlem. Itt leszek tehát Párisban egyelőre kenyér nélkül. De ha belehalok is, kintartok. Írj édes fiam, ha halott vagy is, mert esetleg én is éhenhalok. Te ott vagy Budapesten. Lehet-e kísérletet tennem valami lappal. Melyik nem félne az én darabont-nevemtől?⁶ A Szerda nem biztosítana-e nekem valamit? Hova s kihez lehetne írnom? A Naplótól már elsején nem fogok fizetést kapni. A Szerdának táviratoztam pénzért. Két versért járna is, de esetleg előleget ha adnának. Most írok nekik egy novellát.⁷ Egyben szólj nekik, hogy küldjék a Szerdákat. Megígérték, s én egyetlen számot se láttam. A Népszavától sem kaptam meg még a kis pénzt. Egyáltalában miért hallgatsz? Igazán úgy el vagyok hagyatva, mint egy kóbor kutya. Nem is tudok más okot képzelni, mint [a]hogy^{7a} beteg vagy. De erről is kötelességed volna tudatni. Édes fiam, vedd szívedre állás és kenyérnélküli barátod sorsát. Szeretettel öllelek

Ady

Add át üdvözetemet Ignotusnak, Osvátnak, Eleknek, Színinek, Kérynek, Keménynek⁸ s minden szíves emberemnek. Írd meg, bár nem érdekel, mi van a Naplóval?

⁵ A Pallas Nyomda háza. Itt volt Ady lapjának, a Budapesti Naplónak, valamint a Friss Újságnak és a Magyar Hírlapnak a szerkesztősége (Révész: Ady Endre életéről... 8).

⁶ Ady a darabont kormány idején (1905. június—1906. április), Vészi József sajtófőnöksége alatt cikkeket írt a sajtóirodának (Lengyel Géza: Ady a műhelyben. Szépirodalmi Könyvkiadó 1957. 246).

⁷ A Szerda első számában, 1906. október 3-án jelent meg Ady Özvegy legények tánca című költeménye, Isten báránya c. novelláját az 1906. november 7-i, a Sírni, sírni, sírni c. versét a szemle utolsó száma (1906. nov. 14.) közli. Ezeknek az időpontoknak figyelembe vételével alakult ki a levélírás dátuma: az első vers és a novella megjelenése között eltelt időszak.

^{7a} Ady törlése.

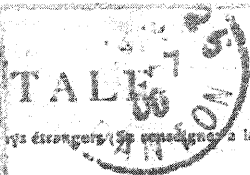
⁸ Ignotus (Veigelsberg Hugó), Osvát Ernő, Elek Artur, Színi Gyula, Kéri Pál, Kemény Simon.

A black and white photograph of a large, multi-story building, likely a hotel or government building, with a prominent arched entrance. In the foreground, there is a body of water with a small boat and a pier. The image is heavily degraded with noise and scratches.

Conspiration

zegt men, is
 ook een soort
 insect. Het
 leeft van Pi-
 riden. De vis
 is zeer zacht
 van vlees.

des étrangers. (Se consacrer à la Poste)

Adm. Engle

Mr.

Nela Revez
Wondapett

(Lower is
this up?)

Címem: 3 Rue Casimir Delavigne Hotel des Balcons."

A boríték hiányzik. A levélpapír bal felső sarkában Léda körbe foglalt monogramja: egymásba ékelt D A = Diósi Adél. A levél lelőhelye: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Jelzete: q 09/6390. Révész Béla a „Lehet-e kísérletet tennem...” és „Melyik nem félne...” kezdetű két mondatot fakszimilében közölte (Ady Endre életéről ... 77).

3.

[1907. április 26.]

Péntek d. u. 5 óra.¹⁰ Kedves Bélám, ma csupán az „Üjság” érkezett. Semmi más. De egyelőre minden délben meg fogom nézni. Te most már Innsbruck-ban lehetsz. Szeretném, ha Odysszeád¹¹ jól sikerült volna. Nagyon sajnáltunk és sajnálunk. Tudass, mihelyt Vácra megérkezel. Ignotusnak írtam s megírtam, hogy elutaztál. Öllelek kedves öregem, üdvözzöl az üdvözlendőket.

Ady

Címzés:

Nagyságos Révész Béla úrnak
Róna Lipót úr címén

Hongrie
Vác
Hattyú u. 1.

A postabélyegzők kelte: [Párizs] 26 — 4 — 07 — Vác 907 ÁPR 28 N 6.

Postai levelezőlap. A kézirat a New Brunswick-i egyetem, a Rutgers State University Révész Béla-hagyatékában van (Scheiber Sándor: Új Írás 1963.1259). Fényképmásolata birtokunkban.

4.

[1908. június 29.]

Édes jó Bélám,

hiszen szeretnék én néked szép, biztató, derűs és derítő leveleket írni. De ha nem lehet, nem eszem, nem alszom, nem érdeklődöm. Nem dolgozok, ráadásul koldus vagyok. Nem éhezem, mert Dodóéknál most pláne nagy látszólagos jó mód van. Csak egy szalont 7000 frank árban rendeztek be minap. Annál több ezután a házi vihar is.

⁹ Ady 1906. június 20-án érkezett másodszor Párizsba. Bölöni György a címként megadott szállodában, a Quartier Latinban, az Odeon közelében vett ki számára szobát (Az igazi Ady 66), a szálloda fényképét is közli (uo. 120—1. lap közti melléklet). A költő 1906 végén, a Riviériáról visszatérte után költözött át a 15 Rue de Constantinople alá, a Hôtel de l'Europe-ba (uo. 123).

¹⁰ A levelezőlap feladásának időpontja: 1907. ápr. 26. Eszerint Révész ezen a napon hagyta el Párizst. Itt tartózkodása tehát egy nappal korábban fejeződött be, mint ahogyan azt Bölöni könyve jelzi. L. a 4. sz. jegyzetet.

¹¹ Révész visszautazása a magyar fővárosba minden bizonnyal kedvezőtlen családi okok sürgető követelményére történt. Útjának állomásai: Párizs, Pest, Vác, Pest Odüsszeusz bolyongásaira emlékezteti a költőt.

Gyurka délelőtt Dodónál dolgozik¹² s velük szokott ebédelni. Most mindenekelőtt a legfontosabbról hadd írjak. Azonnal beszélj Elekkel, s mondd el barátságosan kibővítve a következőket. Én beteges neurasztheniás voltam s vagyok. A B. Napló azt ígérte, hogy június elején megkapom a nekem járó 150 frankot. Egy fillért se kaptam, de gondoltam, valamit dolgozok július 3-ig, hátha ez évnegyed engem is juttathat egy kis pénzhez. Szóval a Naplónak azért dolgoztam, hogy minden reményem el ne vesszen. Most már akár jön pénz, akár nem, júl. 3-án *végleg*, örökre szakítottam a Naplóval. Egyben ígérd meg nevemben, hogy már két nap múlva megkezdem rendszeres munkámat az Újságnak, tárcát s cikket küldök.¹³

Ezekután beszéljünk más dolgokról. Gyurka érdekében írtam Heltai Jenőnek, beszéljen Légrádyval. A fiú kétségbe van esve, hogy Párist el kell hagynia. Itóka¹⁴ belevitte löverseny-ügyekbe s ez is ártott neki. Nektek holnap küldöm a kis cikket, hosszabb lesz, mint ez az utolsó s valószínűleg tárcá is megy.¹⁵

Nagyon örültem, — szép gesztus volt és szép írás is — a Bíró tárcának. Miért nem írsz pletykákat, amikor egyedül búsongsz valami kávéházban. Csak úgy ceruzával írd össze-vissza mindent.

Híjha, még egy érdekes, pikáns hírt írok le neked. A Schweitzerné 15 1/2 éves leányát, akit én most egy évvel ezelőtt tapogattam,¹⁶ Bécsben öt nappal ezelőtt vette nőül Hikmet pasa, ellentengernagy, a szultán főhadsegéde.¹⁷ Exellenciás hárem-hölgy lett a kis Trudiból, s azóta már...^{17a} a pasa, aki olyan 45 éves vén gazember s három farka van, de lófarka, mint jelvény. Itóka...^{17a} — állítólag. Írj te is, vigasztalj, írd ilyen számásgokat.

Öllelek

Ady

Üdvözlöm szeretettel Garamit, Kunfit, Benét.¹⁸

¹² Vö. Böloni: Az igazi Ady 164.

¹³ Az Elek Arturral folytatott tárgyalás eredménnyel járt. A „két nap múlva megkezdem... munkámat az Újságnak” kijelentés mögött valóságos elhatározás él. 1908. július 11-én, szombaton „Páris jul. 6.” jelzéssel Diósady aláírással megjelent a költő cikke: Vive le roi?, a július 16-i szám közli A Resignol-hotel énekesei c. tárcáját, majd július 29-én újabb tárcája kerül közlésre „(Páris)” helymegjelöléssel, Diósady névjelzéssel: Sagan herceg szerencséje.

A levél keltét az első cikk megjelenése idejének viszonyában igyekeztünk megállapítani: Mivel Ady ígérete szerint július 3-án véglegesen szakít a Budapesti Naplóval, két nap múltán pedig hozzakezd Az Újság számára készítenő munkák írásához s a megjelent cikk elküldésének dátumát július 6-ával jelzi, ez a nap meg hétfőre esett, nyilvánvaló, hogy a levél végén feltüntetett „hétfő” csak 1908. június 29-e, az előző hét hétfője lehet.

¹⁴ Itóka: Kozmutza Kornélné Marchisia Ottilia író, később Böloni György felesége (vö. Ady Lajosné: Az ismeretlen Ady 69,132; Böloni: Az igazi Ady 82).

¹⁵ A két nap múlva, július 1-én továbbított írások közül a Népszava július 5-i, vasárnapi száma tárcarovatban közli Az úri szűz dicsérete és A Halál-tó fölött c. verset; a következő héten, július 12-én jelenik meg A Lázár-gyarmat c. tárcá, amely valóban fél hasábbal hosszabb, mint a június 21-én közzétett Sternsohn úr felesége c. írás.

¹⁶ A kéziratban tollhiba: tapogatottam.

¹⁷ A Trud-történetről l. Révész: Ady Endre életéről... 111—5.

^{17a} A kipontozott szövegrészekben négy, illetve három szó elhagyásával enyhítettük a kitételek tartalmát.

¹⁸ Garami Ernő, Kunfi Zsigmond, Bene?

Hétfő

P. S. Ne felejtkezz el Ady Lőrincről s a grammofonról¹⁹ és küldd el, disznó, az ígért mellényt nekem.²⁰

A boríték hiányzik. A levélpapír bal felső sarkában Léda már idézett monogramja. A levél lelőhelye: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Révész a levél több mondatát közölte fakszimilében: A bevezető részt a „koldus vagyok” kitételig (Ady Endre életéről... 153), a Trudról szóló közleményt (Bécsben... Trudiból; uo. 191), a levél befejező aláírással végződő mondatát (uo. 139), a P. S. jelzésű szövegrészt (uo. 59).

5.

[1909. július 9.]

Édes Bélám, kezdek gyógyulni, nem iszom semmit, nagyszerűen falok.²¹ Talán az álom is megjön s a munkakedv. Aug. elejéig leszek itt. Az orvosom nagyszerű ember.²² Van egy-két nagyon kedves, jó barátom.²³ Általában tele vagyok türelemmel és reménységgel. Ezt a szerintem pompás arcképet a doktorom csinálta.²⁴ Addig is míg levelet írok, ölel

Ady

Címzés:

Nagys. Révész Béla
úrnak, a „Népszava”
szerkesztőségében

Budapest
Rákóczi út 32.

Postabélyegző: Kolozsvár 909 JUL 9 E 7.

Fényképes levelezőlap. Az eredeti lelőhelye: a Rutgers State University Révész Béla-hagyatéka. Fényképmásolata birtokunkban.

¹⁹ Révész érminszenti látogatása alkalmával az öregedő, valamikor mulatós Ady Lőrincnek azt mondta, küldene neki gramofont Pestről „Az öreg úr legyintett. — Nem cigány az... és a jószándék elmaradt.” (Révész Bélának, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár i. h. található, 1931. dec. 28-án írt kommentárjában.)

²⁰ Révész Béla mellényéről l. Bölöni: Az igazi Ady 229. — Révész szerint akkoriban tarka, színes mellényeket viseltek. Egyik éjszaka Ady lehúzta Révészről a színes mellényt, hordta, s nem adta vissza. Erre céloz Ady itt a levélben (Révész előbb említett kommentárjában).

²¹ Ady Kolozsvárott keres gyógyulást. Az egyetem ideg- és elmekórtani klinikáján kezelte magát (Belia i. m. 263). Egészségi állapotának kedvező alakulásáról azonos értelemben értesíti Diósyékat (uo. 271) s barátját Nagy Mihályt (Scheiber—Zsoldos: A Petőfi Irod. Múz. Évkönyve 1960—61. 115).

²² Dr. Lukács Hugó.

²³ Lukács Hugó, Somló Bódog (Belia i. m. 347), Fejér Lipót, Kanitz Henrik (Scheiber—Zsoldos i. h.), Jékey Aladár (Ady Lajos: Ady Endre. Bp. [1923.] 133).

²⁴ Az Ady-ikonográfiában ismert fényképet, dr. Lukács Hugó felvételét, Párizsba Brüll Bertának is elküldte a költő: „Kedves Bertus, íme küldöm neked is becses, legújabb poémát” (Révész Béla: Ady és Léda. Dante kiadás [1934.], melléklet a 208—9. l. között).

[1909. dec. 13—1910. május közepe]²⁵

Édes, jó Bélám, hogyan élsz s miként hazudsz önmagadnak még mindig szépeket? Én nem élek s hazudni pedig már másoknak sem tudok. Nem küldhetnéd legalább egy hónapra a Népszavát? Írj, légy jó Lajoshoz, Gyurkához, Bertushoz.²⁶ Hozzám nem muszáj s céltalan is már. Igazán szeret

Adyd

Diósyék üdvözlnek.²⁷

Címzés:

Révész Béla úrnak,
író, „Népszava” szerkesztősége

Hongrie
Budapest
(Conti utca)

A postabélyegzők szövege olvashatatlan.

Postai levelezőlap, amelynek írásra szánt oldalán reklámszöveg olvasható: „Le Whisky des rois est le Sandy Macdonald Garanti Vieux de 10 Ans.” A bal szélén „Nos Politiciens” felírással és „Charles Couyba” aláírással férfi-alakrajz. A levél a Rutgers-gyűjtemény tulajdona. Fényképmásolata birtokunkban.

7.

Édes, szeretett Bélám, nem tudom, mikor lesz erőm egy levélválaszra. De addig is köszönöm a leveledet. Köszönöm, hogy megmaradtál nekem. Üdvözlöm a mieinket.

Ölel

Adyd

²⁵ A levél csak 1909. október 20-a után íródhatott. A Népszava ugyanis 1909. október 21-i számának fejlécén jelzi először a szerkesztőség új címét: VIII. Conti utca 4. Szűkebbre vonva a levél keltének időtávtatát, feltevésünk szerint az Ady párizsi tartózkodásának 1909. december 13-tól 1910 május közepéig tartó időszakára esik (Hatvany Lajos: Ady. Szépirodalmi Könyvkiadó 1959. 1:539; Bölöni: Az igazi Ady i. m. 236). A költő elutazása előtti hónapokban viharos ellentétek dúlnak Ady és Léda között. Ady nem tud már hazudni, lesújtó igazságokat ír Lédának. 1909 augusztusában: „Megtagadni csak akkor fogom, ha maga — látom — egészen értelmetlen lesz rá: Akkor: igen” (Belia i. m. 289); „És még halál árán is hamarabb hagyom el magát, mint maga engem” (uo. 290); 1909 novemberében: „el is pusztulok. Magáért talán, de eldobni engem nem fog, ezt is megmondtam, megírtam már sokszor” (uo. 309). A hazudni nem tudó Ady és Léda között Párizsban folytatódik a harc. „Én a te általad megjósolt viharok százszorosát éltem át” — írja Ady Bölölinek 1910. április—május táján (uo. 240). Ezekre a mozzanatokra utalhat Hatvany Lajosnak Berlinből 1910 február végén Párizsba küldött válaszlevele, amelyben idézi Ady szavait: „baj van a nővel”, „úgy érzi nem szeretik eléggé” (Hatvany: Ady 217). Ezekben az Ady-kitételekben Révész Béla az „Elbocsátó, szép üzenet” „felserdülésre váró” magvait látja (És lehullunk az őszi avaron. Pozsony [1937.] 113).

²⁶ Ady Lajos, Bölöni György, Brüll Berta. Az általunk körülhatárolt időszakban egyikük sem tartózkodott Párizsban (Belia i. m. 315). Ady tehát Révész gondjaiba ajánlhatta őket.

²⁷ A levelezőlap reklám-szöveges oldalának bal magassági szegélye mentén keresztbe írt sor.

Címzés:

Révész Béla
urnak,
a Népszava szerkesztője

Conti utca
Budapest
Hongrie

Postabélyegző: Paris 14 — 2 — 10.

Ady-fényképes levelezőlap (Székely Aladár felvétele). Lelőhely: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Révész Bélának 1933. február 8-ról keltezett megjegyzése szerint Székely a reprodukcióból egy sereg levelezőlapot küldött Párizsba. Adynak jólesett a népszerűsítésnek ez a módja, és szívesen küldögette el a képeslapokat (lelőhely uo.).

8.

[1910 március eleje]²⁸

Drága Bélám,

félek, hogy arcképes levelező lapomat nem kaptad meg. Arra a zsvány alkalmazottra bízam, aki Dodótól (míg Dodó Nizzában járt) húszezer frankot sikkasztva megszökött. Semmi jót és tudniillőt nem tudok neked írni. Adél tébolyítóan ideges. Én gyöngébb, akaratlanabb, betegebb vagyok, mint valaha. A Rivierára mentem volna, de Dodó kalamitása miatt Adélnak nincs ehhez pénze. Iszom, veronázok, temetem az életemet s nem hiszek semmiben. Se asszonyban, se barátban, se sikerben, se magamban, senkiben. Öcsém írja, hogy húsvétra verset vártok.²⁹ Ez meglesz, de [de]^{30a} előleg-elszámolásokban — sajnos — nem mehetek bele. Ami jár nekem, küldjétek — az előleg tudása és tudomásulvévése nélkül. Szóval, úgy kezeljétek, mintha egy gazdag burzsoa lap volnátok. Kozmutzánét nem láttam még. Hatvannyal összerúgtuk a patkót. Kabosék is haragusznak rám. Vén, halódó koromban sikerült elérnem, hogy senkim sincs. Írj. Nagyon szeret

Adyd

A boríték hiányzik. A levél lelőhelye: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Révész fakszimilében a következő mondatokat közölte: „Én gyöngébb... valaha”; „Iszom... senkiben”; „Vén... sincs” (Ady Endre életéről... 37).

²⁸ A levél megírásának időpontjára vonatkozólag l. a 30. jegyzetet. Ott kedvezőbb alkalom adódik a feltehető dátumra vonatkozó megfontolások kifejtésére. Ehelyütt csak arra utalunk, hogy e levél kezdő sorával a 7. sz. levélhez, tartalmi motívumaival (elmaradt rivierai utazás, a Népszava húsvéti verse, Hatvany haragja, az akaratbeteg szó feloldása: akaratlanabb, betegebb) a 9. sz. levélhez kötődik.

²⁹ 1910 húsvét vasárnapján (március 27) jelent meg a Népszava ünnepi mellékletében Ady: A márciusi Naphoz c. költeménye.

^{30a} Megismételt szó a levélpapír új lapján.

[1910. március 11. vagy 18.]³⁰

Édes jó Bélám,

én is bolond vagyok, azt se tudom már, — mit nem csinálok. Jászinak megírtam volt, hogy tisztos állást elvállalnék az új lapnál.³¹ Egyebekben amiket írtál, láttam a távolból is (Leveledet elégettem.). Furcsálom, hogy nem írsz Kunfiról, Bölnyiről. S miért nem külditek a pár koronámat? A rivierai út elmaradt a Dodó katasztrófája miatt.³² Ha Lajos lakodalma hamar lesz, arra megyek haza, Olaszország felé. Ha az új lap meginvitál, akkor mindjárt. Kozma³³ azt hitte, hogy eredeti tervem szerint Monakóban vagyok már. Írtam neki. Itókával nem találkoztam. A Nyugattal megint összerúgtuk a patkót. Hatvany is duzzog. Részben, mert a könyvét³⁴ egy privát levélben lekutyapicsáztam, részben mert Párisban levő öccsének³⁵ egy neveletlenségéért megírtam a véleményemet. Szomorú, beteg és forgószéles atmoszférában élek. Az a szerencsém, hogy a korral egy kis nyugalom és bánomiserén-bölcsesség is jön. Egyébként már régen a bolondok házában lennék, ami ugyan nem múlt el, talán csak késik. Nincs egyetlen egy olyan emberem se, aki megfogja a galléromat s más életbe állítson. Ti, egy-két ember, akiknek joga volna ehhez, talán még akarat-betegebbek vagytok, mint én. Szóval, tőletek ezt nem remélhetem. Én most anyagiakban is nagyon rosszul állok. Nem kerestem pénzt, de költeztem, mint egy Dungerszky³⁶ számára, semmikre, Írj kérlek, azonnal. Írj Reinitzről is, Ez az állat talán révbé jutott

³⁰ A valószínű dátumot a következő mozzanatokból következtettük ki: A Nyugattal való kedvezőtlen viszonyra utal Hatvany Lajosnak 1910. április 2-áról keltezett levele: „Ne veszekedj a Nyugattal” (Hatvany Lajos: Ady 219); Ady Hatvanyinak írt levelében (1910. május 1.) említi: „A *Nyugat*-ék alighanem haragszanak reám” (uo. 220). A Reinitz Bélára vonatkozó kitétel csak az Ady—Beretvás Royal-beli előadó est után (1909. november 27.) toluhatott Ady tollára. A költő azzal, hogy váratlanul Beretvás Hugó amatőr-zeneszerzővel rendezte meg estjét, mélyen megsértette Reinitz Bélát. Szoros barátságuk ezután meglazult (Bölni: Az igazi Ady 232). Ady Lajos házasságkötése még váratott magára. „Hallom, hogy baj van a házassága körül” — írja Ady 1910. május 18-i levelében Lédának (Belia i. m. 320, Ady Lajosné: Az ismeretlen Ady 133,136). A házasságkötés napja: 1910. június 27. (uo. 36). Mivel Ady húsvétra ígért verse március 27-én megjelent, a levél végén olvasható napjelzés: „(Péntek)” 1910. március 11-e vagy 18-a lehetett. A 8. számú levél ennél korábban, feltehetőleg március elején írható. Ott ugyanis Ady még csak a testvéri üzenet okán céloz a versre, itt meg mintegy válaszként közli szándékát; bizonyára Révész már elosztatta kétségeit a honorárium kérdésében.

³¹ Ez idő tájt folytak a tárgyalások a szabadkőművesek napilapjának, a Világnak megindítása körül. Jászi Oszkár lesz a lap vezércikkírója, Ady és a Világ viszonyára l. Bölni: Az igazi Ady 240—1.

³² Révész Bélának 1931. december 28-án rögzített feljegyzése szerint Diósvnak orosz és angol vállalkozásai nem sikerültek, s ezért maradt el Léda tervezett rivierai útja (Főv. Szabó Ervin Könyvtár i. h.).

³³ Kozma Lajos illusztrációs albumot rajzolt Ady verseihez (l. Révész előbbi jegyzetében).

³⁴ Hatvany Lajos: *Én és a könyvek*. Budapest, 1910. Nyugat kiadás. Németül: *Ich und die Bücher*. Berlin, 1910.

³⁵ Hatvany Ferenc festőművész. Révész említett feljegyzésében úgy tudja, Adynak nem volt rokonszenves H. F. modora. Félreértette viselkedését.

³⁶ Dungerszky Gedeon: „bácskai nábob” néven emlegetett nagybirtokos és nagyiparos. 1910—1918 között a Nemzeti Munkapárt országgyűlési képviselője (Gulyás Pál: Magyar Írók VI. 371).

végre, De mi van a nótáival? Ilyen dancs³⁷ ember nem élt még a földön. Húsvétra, ha tudok, küldök valamit nektek. De a fő: a pénz. Ölel nagy szeretettel

(Péntek)

Adyd

A boríték hiányzik. A levél a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. A „Szomorú, beteg...” kezdetű mondat sor a „mint én” hasonlításig megjelent Révész könyvében (Ady Endre életéről) mint szövegidézet (71) és mint fakszimile-illusztráció (21).

10.

[1911. június 13.]

Kedves Bélám, Páris Montecarlo (1250 fc) Pisa, Firenze (két hét) Róma tizenegy nap óta. Itt van Ignotus is. Elekkel sokat beszélünk rólad. Egészségem nem óhajt visszatérni. De Róma mégis, így is nagy, egyetlen, fölséges. Mit csinálsz? Gyönyörű két dolgot olvastam megint végre. Óh, boldog ál-impotens, te.

Adél üdvözl s én kérlek, mivel nem tudom mikor s hova megyek el innen, a Nyugat által és révén írv nekem. Ölel

Adyd

Címzés:

Mr. Béla Révész
a Népszava szerkesztősége

Budapest
Conti utca

A postabélyegző kelte: Róma 13—6—11. Ady ugyanezen a napon írt levelezőlapot Brüll Bertának is (Révész: Ady és Léda 269).

Francia kiadású képeslap: Női karrikatúra, tollas kalapban, kutyával, színezve. Lelőhelye: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Révész a levél első szavait és két mondatát (Egészségem... fölséges) hasonmásban közli (Ady Endre életéről... 77).

11.

[1911. június 15.]

Nagyon tiszteljük e pillanatban (saját véleményem) Benned a Róma-látót, álrészegest, [...] ^{37a} s az igazán szép és jó poétát.

Adyd³⁸

³⁷ dancs: ronda, undok (MTsz. 1:383). Révész szerint olyasfélét jelent: „ügyefogyott, balog, nem életrevaló” (Ady Endre életéről... 87).

^{37a} Kihúzott szó.

³⁸ Ady sorai alatt vízszintes elválasztó vonal. Majd Elek Artur írása: „Ségyellem nevémet ez alá a név alá írni. Inkább külön írok legközelebb. Öleli E. A.” A bal alsó sarokban aláírás: Adél, a jobb alsó sarokban: Ignotus. Révész Bélának a levelezőlaphoz fűződő megjegyzése szerint (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár i. h.) Ignotus átutazott Rómán, Elek Artur pedig mint az Újság római tudósítója tartózkodott Olaszországban. A címzés Elek Artur írása: Tekintetes Révész Béla úrnak, A Népszava szerkesztőségében, Budapest, VIII. Conti u.

P. S. Ami ki van húzva (Adél tette) az sértő, jó és igaz volt.³⁹
A postabélyegző kelte: Róma 15—6—11.

Képeslap. A római Pantheont ábrázolja. Lelőhelye: Fővárosi Szabó
Ervin Könyvtár.

Függelék

A közölt levelek lelőhelyeinek sorában említett Rutgers State University Révész Béla-hagyatéka az idézett szövegeken kívül más Ady-dokumentumokat is őriz:

Levél Brüll Bertához

Csókolja a kezét s kéri: vigyázzon beteg nénikéjére — alázatos,
igaz híve, Ady Endre.

Címzés:

Önagysága Brüll Berta úrhölgynek

Budapest
(Continental szálloda)

A postabélyegzők kelte: Brassó—Budapest 903 SEP 18 — Budapest
903 SEP 19. N 9.

Képes levelezőlap. A kép aláírása: Nagyváradi indóház.

Hegedűs Nándor kronológiájának köszönhető, hogy a levelet beilleszthetjük az Ady—Léda ismeretség kezdeti időszakának napi eseményeit illusztráló mozzanatok közé: A Lédáról szállingó pletykák kétségbeejtik Adyt. 1903. szeptember 18-án jelenik meg a hír a Nagyváradi Naplóban, hogy Radó Ignác és dr. Várady Zsigmond Budapestre utazik; az aljas mende-mondákat terjesztő Radó magával viszi Lédához Váradyt. A hír olvastára Ady nyugtalanul Pestre készül.⁴⁰ Közölt levelünk a két mozzanat — az újsághír megjelenése és a Pestre utazás ténye — közé ékelődik. A költő a közlemény hatása alatt a nagyváradi állomásra siet, képeslapot vásárol, bedobja a Brassó—Budapest között közlekedő vonat postakocsijába, hogy levele másnap Berta kezébe kerüljön. Ady a Lédával Pesten időző Bertusnak írja virágnyelven: legyen résen a veszedelem elhárítására.

Kotta-kézirat

Reinitz Béla az Ady—Beretvás előadó est után sem szakította meg művészi kapcsolatát Ady költészetével. „Reinitz Ady-dal forrása... Buzgott... csaknem egy megcsalt szerető bánatával, az igaz ember fájdalomával, a barát hűségével tovább. Reinitz muzsikája felzengett sokáig a forradalmak utáni években Bécsben, Berlinben.” (Böloni i. m. 233.) Ennek az időszaknak termékeként született Reinitz zenéje Ady „Dózsa György lakomáján” című versére. Az amerikai egyetem gyűjteményében őrzött kotta-kéziraton fellelhető dátum: 1932. december 6. bizonyára a mű kelet-

³⁹ Az utóirat a levélszöveg felett a lap szegélye mentén húzódik el.

⁴⁰ Hegedűs Nándor: Ady Endre Nagyváradon. Akadémiai Kiadó 1956. 126.

kezésének időpontját jelöli. A zenemű ismert lehetett a hazai írói körökben. Erre enged következtetni Szántó György regény-vallomása, amelyben a Reinitz-műdalok hallgatására emlékezve írja: „Dózsa György pedig ült a trónján.”⁴¹ Révész Béla szerint Reinitz 108 Ady-verset zenésített meg.⁴² Sonkoly István az Ady-vers megzenésítéseinek repertóriumában a kéziratot műveket nem idézi (csak ha előadásra kerültek), s így a „Dózsa György lakomáján” c. műdal sem szerepel az összeállításban.⁴³

A kotta fotókópiája birtokunkban van.

Dedikációk

1.

Két szemnek a másik két szem.
Még egyszer-kétszer gondoljon Bertuska

— Adyra

Nagyvárad 903. okt. 8.

Az ajánlott kötet: Ady Endre: Még egyszer. Nagyvárad, 1903.

2.

Bertusnak

minden kifogásai és megrovásai után is
változatlan szeretettel és adysággal

Dec. 25.

Ady Endre

Páris

909.

Az ajánlott kötet: Ady Endre: Szeretném, ha szeretnének. Budapest, 1910.

E két ajánlással négyre egészült ki a Brüll Bertának ajándékozott Ady-művekbe írt dedikációk száma. (Így is történhetik; A menekülő élet).⁴⁴ Az Ady kötetek dr. N. H. tulajdonában vannak.

Két Ady-levél lelőhelye

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban az itt közzétett leveleken kívül van még Révészhez írt Ady-levél, de ezeknek hasonmását Révész egész terjedelmükben megjelentette. Csak az időpont-megjelölést közöljük:

1. Révész Béla Ady életéről, verseiről, jelleméről című könyvének 59. lapján három szöveget közöl. A középső (Áldja meg az isten vén iszákos...) postai levelezőlap; a postabélyegző szerint a feladás ideje: Páris. 1906. július 24. Adyn kívül üdvözlő sorokat írt rá Kozmutzáné, olvasható rajta tréfás megjegyzés Dudit aláírással, s e pusztja név: Bölöni.

2. A Révész-könyv 95. lapján reprodukált levél eredetijét ugyan-csak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár őrzi.

⁴¹ Öt fekete holló. Budapest, 1942. 259.

⁴² Sonkoly István: Ady verseinek megzenésítései. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1960—61. 124.

⁴³ Uo. 129—143.

⁴⁴ Révész Béla: Ady-dokumentumok könyve. Pozsony [1937.] 43. és 44. melléklet.

TAMAS ATTILA:

VAJDA JÁNOS ALFRÉD REGÉNYE C. MŰVE ÉS A MAGYAR ROMANTIKA NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

„...eredeti képei erejével és félelmetes pompájával páratlan az irodalomban... A váratlan részletek és hasonlatok vakító fénnel világnak benne, mint villámok az éjszakában, s oly sűrűséggel követik egymást, hogy káprázik bele a szemünk” — írja Komlós Aladár az *Alfréd regényében* megjelenített álmovízióról.¹ Korábban Bóka László is már középkori látnokok utódát ismerte föl ennek alapján, *Vajdában*,² s általában is elfogadottnak látszik az a vélemény, hogy csupán makacs népmozzant konzervativizmus szűk szemléletmódjának és elfogultságának terhére írhatjuk Gyulai Pál kegyetlenül gúnyos bíráló szavait, melyek szerint e mű „részvétre érdemes férfiú helyett egy futó bolondot rajzol... Alfréd úr örült álma és féleszű éber töprengése a szenvedélynek nem annyira rajza, mint paródiája.”³

Ha a Bóka és Komlós által idézett részleteket nézzük, akkor valóban egyértelműen nekik kell igazat adnunk: lapos középszert igénylő stílusművészet zárhatja csak el a műértő szemet a világ felbolydulásáról valló félelmetes látomások művészi erejének felismerésétől. Csakhogy míg Gyulai az ő általuk idézett részletek mellett ment el látszólag érzéketlenül, addig ők viszont a Gyulai által kiemelt (ill. ezek mellé bízást odaállítható) mozzanatok fölött siklottak el hasonlóképpen. Pl. afölött, hogy Alfréd a szobájában megjelenő halál kaszájának nyelén mászik le fényes nappal ablakából a Váci utcára, hogy a felbolydult világban fájó fogakként szakadnak ki a fák, szakácsné által leközölt sügerek módjára hevernek szanaszét az elpusztult emberek, a szenvedély bélpoklos kályhafűtő ördög képében jelenik meg, a vihar durrog, a szerelmi érzés nagyságához mérten szúnyogcsípésnek tűnik bengáli tigrisek és dühödt oroszlánok marása — és sorolhatnánk még a példákat, dagályosság és közönségesség elegyítéseit. A mű számos eleme a romantika vásári ócskaságainak lomtárába való, nem pedig egy részben Ady lírájának előfutáraként ismert, remekműveket is alkotó költő bibliai látomásainak leírásába. Minden Vajda iránt érzett tiszteletünk ellenére oda is kell utasítanunk őket — ha csak azt föl nem tételezzük, amire láthatólag eddig senki nem gondolt, hogy ti. a költő — legalábbis részben — *parodisztikus* célzattal használta fel ezeket az elemeket.

¹ Komlós Aladár: Vajda János (1954) 189—90.

² Bóka László: Vajda János (1941) 154—155.

³ Gyulai Pál: Újabb költői beszéleink — Budapesti Szemle, 1877. XIX. sz. 206—7.

Az ellentmondás feloldása ugyan e hipotézis fölvetelével látszik csak lehetségesnek, e föltevés azonban — legalábbis első pillanatra — maga is nagyon merésznek tűnik. Elképzelhető egyáltalán, hogy valaki egyszerre legyen képviselője és kigúnyolója valamely iránynak?

Mindenekelőtt: annyi legalábbis köztudott, hogy a romantika némely dagályosságait *A helység kalapácsában* kigúnyoló Petőfi még ezután is mindvégig hatása alatt áll a romantikának (hol erősebben, hol gyengébben). Epikában olyan szélsőségesen — s néha a dagályosságtól sem ment — romantikus alkotásai vannak, mint a *Salgó* vagy *A hóhér kötele* (ennek egy eleme még majd a *Szeptember végén* utolsó versszakában is megjelenik), vagy az egyébként igen értékes *Az apostol*; lírájának romantikája majd talán *Az őrültben* tetőződik. Másfelől ismeretes az is, hogy pl. Byronnál egyaránt megvan a romantikus hév, a vele együttjáró emelkedettséggel és pátosszal, s ugyanakkor a kijózanultságnak nem egyszer már-már a cinizmusig józan hangvétele. Heinének a romantikával vívott küzdelme is több ehhez hasonló vonást mutat: romantikus és a fellengzős romantikának realisztikus látásmódú kigúnyolója ő egyszemélyben. — Ha most már megint közelebbi példákat keresünk, Arany Jánosnak negyvenkilenc utáni tevékenységében figyelhetünk föl részben hasonló sajátságokra. A romantikus látás- és kifejezősmód felújulása (ill. az ő életművében belül: első jelentkezése) az *Álom-való* majd *A lantos* c. költeményében mutatható ki először. De vannak valamivel később ennél kevésbé „tisztá” jelentkezései is. Ez a nem „tisztá” jelleg azért is indokolt, hiszen egyszeri — legalábbis részleges — letűnte után éled újra a romantika, olyan korban, amely igazában már nem az övé. Így azután a *Bolond Istók* első énekében is együtt jelentkeznek bizonyos romantikus és naturalisztikus — realisztikus elemek, a műben pedig — részben épp az elmondottak következményeképp — a *groteszk* jut központi szerephez. A halál csontvázfigurája is egyszerre félelmetes és már-már a nevetséges-ségig visszataszító: romantikus és a romantikát gúnyolóan közönséges. Látnivaló tehát, hogy itt a romantika bizonyos fokú „önfelszámolásának” is tanúi lehetünk.

Vegyük most már figyelembe Vajda költészetének alakulását a kérdéses években. Először is: szembeötlő, hogy az előtte eltelt évtizedben milyen keveset írt. Könnyen elképzelhető, hogy ekkori betegeskedésén túl valamilyen belső átalakulás, változás is okozója ennek — már csak azért is, mivel ezeknek az éveknek a magyar irodalmára általában is jellemző a válság-hangulat, bizonyos illúziókkal való küzdelem, ill. a velük való leszámolás. Figyelmet érdemel az 1872-ben írt *A kárhozat helyén* c. verse is, melyhez időben közvetlenül kapcsolódik az *Alfréd regénye*, s melynek jellemzésekképp Gyulai azt írta, hogy ez „az Alfréd regénye lírában”.⁴ A költemény bevezető sorai valamely szörnyű esemény megtörténtét sejtetik, mely után „visszafelé mén a lét” is, majd szertelenül romantikus kitérései végén így kiált az égre a költő:

„... gyalázatfolt ég a napban,
Virágkehelyben ronda pók.
Nincs szemérem a csillagokban,

⁴ Gyulai Pál: ui. 208.

Zsibáru lett a szűzi csók.
Hogy koldussá szegényült a lét;
Leélte tündöklő nyarát.
Üres a végetlen mindenség,
Ki van rabolva a világ!”

Ez után a felkiáltás után s a feszültség felfokozása után mondja aztán ki az egész világgal pörlekedő szavak okát: az általa meglátogatott terem-
ben lett Gina a herceg szeretőjévé. A pátosz, a feszültség kissé túlzott-
nak érzik, — de a tény kimondása után hirtelen hangot is vált a vers,
költője levonja a kiábrándító tanulságot. „Ügy kell neked, szívem! mit
fellengsz?” — kérdezi, majd a romantikát egyetlen fintorral elutasítva
zárja a költeményt:

„Mért nem tanultál Jupitertől?
Elég fényes példát adott:
Ismerve Európát, cselből
Előbb ökörré változott.”

A groteszk — önmagának és a romantikának egyszerre szóló — fintorra
tehát már itt is fölfigyelhethetünk, noha eleve tudatos parodisztikus szán-
dékot itt még aligha tételezhetünk föl. Az érzelem, az emberi lélek szép
világa, másfelől pedig a mindenhatónak érzett anyag: a valóság vélt
közönségessége közti ellentét azonban az ugyancsak 1875-ös *Végtelesség*
c. versében is az emelkedett pátosz és a groteszk elemeinek bizonyos
elegyítését mutatja: „Örök s végtelen e habarc világ... Elváltozunk;
forgunk, keveredünk E nagy kazánban, sülve, főve, majd Láthatlan lég-
parányokká oszolva” — mondja keserű gúnnyal, majd arról a tényről,
hogy a világegyetemből semmi igazában el nem tűnhet, így szól: „Mi
itten leltározva van, E lomkamra lajstromábul egy láthatlan porszemet
ki nem vakarhat, el nem sikkaszthat maga a mindenség mindenhatónak
vélt leltárnoka.” (Itt is Arany *Bolond Istókjának* első éneke juthat
eszünkbe, ahol a hős mindenféle lim-lom egyikévé lesz a cigányok sze-
kerén.) De *ugyanerről* a tényről másutt — bár tragikusan árnyalt — len-
dületes szépségű sorokban is vall:

„... Voltam, vagyok
Öröktől fogva, és leszek parányi
Porszem, de egykorú magával az
Örök idővel, a csodálatos,
Megfoghatatlan végzetlenséggel.
Hurcol, ragad magával egyre, lobogó
Sörénnyel, mint az elragadott fiút
Eszeveszett, vad paripa, szünetlen
Világok és idők tünevező
Rengetegének tüskén-bokrain...”

Végül mégis a megrettenés élménye lesz itt erősebb — ez elől pedig a
hitbe való fogódzást jelöli meg egyetlen lehetséges menedékkül. Ám e
kiútról szólván megint megjelenik versében a groteszk elem. (Igaz, Vaj-

dánál előfordulhatnak vitathatatlan stilisztikai hibák is, itt azonban a vers egésze teszi kétségtelenné, hogy nem erről van szó. Ész-érvet ugyanis nem hozott fel a materializmusnak általa tárgyalt gondolataival szemben, a hitet pedig „vakhit”-nek nevezi, az ezt elfogadó szerinte is „szűk völgybe” ereszkedik alá, ahonnan a világot nem látja, csak az eget.) „Hisz és remél tehát föltétlenül, Megszugszik és ugyanazon kötélén Ereszkedik le boldog áhítattal Sírjába, melynek éjjele előbb Kétségbeejté a kételkedőt.” A sírba „boldog áhítattal” történő alámászás groteszk jellege aligha vitatható — akárcsak az, hogy a vers vége majd megint *komolyan* hirdeti, kiáltja kétségbeesett önmagának *ugyanest* a programot:

„Inogni érzem a talajt, — megindul
A föld alattam; forog a világ;
Szakadozik az égbolt, hullanak
És lenn a mélységben tündöklének
A csillagok és integetnek
Fenyegetőleg: ember, ember,
Ki ide tévedél, ragadd kezedbe
A hit koporsókötélét szilárdul,
S el ne bocsásd többé soha!”

Groteskség és pátosz, lelkesültség és öngúny tehát már másutt is meg-megjelenik egyazon művön belül, s hogy ugyanarról (itt: az anyag végtelenségéről) egymással homlokegyenest ellenkező hangnemben szól, azt is megfigyelhettük. Nem is egyedülálló jelenség ez ebben a korban, hasonlót, — hogy a kisebbeket ne említsük — például Madáchnál is láthatunk. (Lucifer hol az igazat mondja ki Ádám fellengzős képzelgéseivel szemben, hol cinikus gonosz, aki Ádám és minden magasabb eszmeiség vesztére tör — hol viszont egyáltalán nem lehet szavai mögött az író állásfoglalását biztosan megtudni.)

Térjünk ezek után vissza a kiindulási ponthoz, az *Alfréd regényé*-hez. A mű cselekménye is félreismerhetetlenül a romantikával történő leszámolásról szól. Izidórának, a női főszereplőnek „Fehérek voltak vállai, mint a Kordillerák hava” s a hős kezdetben rajong érte, ám hamar kiderül a varázslatos és előkelő nevű hölgyről, hogy nehéz volna őt bármilyen tekintetben emelkedett lénynek tekinteni, a történet végén a színpadias jelenetek sorát pedig az zárja, hogy a térdre borult, de gőgösen visszautasított Alfréd „Most már kvittek vagyunk, madame” megjegyzéssel föláll, derűs arccal leveri térdéről a port, s otthagyja egykori imádottját. A cselekmény során a hős varázslatos álma neveléséges félreértésnek lesz forrásává. A párbajban Alfréd Jókai legszebb romantikus hőseire emlékeztető, (de őket is csaknem megszégyenítő) módon bánik el a „párbaj-dühönc, botrány- és stiklihős” gróf Kievsky Oszkárrel —, hogy utána aztán ostoba módon semmi szükségét ne érezze már a hölgynek, akiért vívott. A történetben szereplő csontváz-halál meglehetősen nyikorog — utóbb viszont megszeppenve fejét egy piké terítőbe burkolva alszik el.

A stílus sem kevésbé árulkodó.

„Fehérek voltak vállai,
Mint a Kordillerák hava;
Szemölde sűrű fekete,
És lobogó láng a haja.
S a többi és a többi —,

— kezdi Izidóra jellemzését Vajda. Megint a keserűen gúnyos, naturalisztikus-romantikus *Bolond Istók* jut eszünkbe, ahol Arany az éjszaka komor sötétjén áttörő fények ünnepélyes szépségű leírását zárja váratlanul így: „Stb. — De minek törődöm én Ezekkel? innen-onnan meghaj-nallik.” A mű számos részletének olvastakor azonban még inkább *A hely-ség kalapácsa* jut eszünkbe. Pl. a hajnal „mint hentes kése Hatol be a szendergő öntudat szívébe”, a sejtelmek úgy „emelgetik” Alfréd szívét, „mint a gáz a gömböt” (ugyanezen testrész máskor „örömlövészként dob-ban”), a hölgynek „rohamra lelkesítő bájai” vannak, Alfréd látja, sőt „pláne” hallja „suhogni... Esdeklő Cherubok lángpallosát”, s „az elitált világ közelgő végét hivatalosan bejelentő hírnök” is szerepel a történet során (kiemelések tőlem T. A.). „Dühöm vadkanja makkal álmodott” — meséli Alfréd önmagáról, s azt súgja „Rémes sejtelmesen, fenyegetőleg” a halál fülébe,

„Hogy ekkoron föllobbanó szívem,
Mint millió mázsányi dynamit,
Úgy szanaszét fröccsenti birodalmad,
E possadó palozsnát, hogy maga a
Mindenható isten se rakja össze
Morzsáit egyhamar, s bizony-bizony
Eltelhetik egy kurta miriád,
Hogy magad is hoppon maradsz, kicsöppensz,
És kujtoroghatsz erre-arra, mint
Szegény kóbor vadászlegény, kopogva
A légűr egyik-másik csillagán,
Keresve hivatalt, de mindenünnen
Elutasítva...”

A demokrata Vajda ezt a képet is aligha írhatta le gúny nélkül: „A jég-csapos tél, e goromba pór Beront a nyárba, betolakodik, S kerges sarui-val tiporja össze Annak virággal ékes termeit.”

De a keretet adó egész bevezető rész is leplezetlenül gúnyoros, némi-képp hányaveti hangú: elmondja, hogy a történetet egykori mulatozás során, „tarjagos csibukfüstfelhők között” mesélte időtöltésként régi cim-borája, aki ezzel a történettel „pályanyertes” lett az ivókompániában. A hangvétel néhol szintén *A helység kalapácsa*ra emlékeztet. Tehát csak-nem egészen bizonyosra vehető, hogy akkor, mikor az álmodozó Alfréd bosszút lihegő megcsalatott szerelmében a haláltól elorzott kaszával oda-visszamentében egyre csak aprítja a jámbor pesti népet a Váci utcán, s végül boldog, hogy az „elkorcsosult emberfajt” sikerült kiirtania, és így aztán kettesben maradhat szíve szerelmével; akkor Vajda itt is a roman-tikát gúnyolja, azáltal, hogy bizonyos jellegzetességeit ad absurdum viszi. (Közben Alfréd egyszer elejti kaszáját, mire az ott-termő halál nagy

bosszúsan, mint afféle kontár kezébe nem illő szerszámmal gyorsan odábbáll vele.) Annyi legalábbis elmondható, hogy a talán még őszintén romantikus pátoSSzal kezdett s mind több hévvel megtelő sorokba belopózik a keserű — mert részben önmagának szóló — gúny fintora, s a szélsőséges fokozás végül már parodisztikus célzatúvá lesz.

Talán még az a kérdés is fölvetődhet ezek után: nem *egészében* parodisztikus-e az *Alfréd regénye*? Ez ellen azonban nem csupán a látomásnak helyenként megdőbbentően szuggesztív, nagy költői erőről és mély átéltségről tanúskodó vallomásai szólnak egy világ (ebben az esetben sejtőhetőleg főként a belső világ) teljes felbolydulásáról, zavarodottságáról. A mottóul választott, a fantázia jogát hirdető *Taine*-idézet is cáfolja ezt a föltételezést, s ellene tanúskodnak az álmokba *űzőn* prózai valóságról szóló olyan leírások is, melyek a maguk nyers erejével talán az egész magyar lírában egyedülállóan realisztikusak:

„... egyszerű lakomban,
Mely most először tűnt fel oly szegénynek,
Szűknek, mint faragatlan közkoporsó,
Melyben közkatonákat hordanak ki és
Fordítanak le éjjel, fűtyörésző
Közönnyel nézve jelöletlen sírba,
Mint urasági béres a szemét-
Gödörbe az istálló-almot...”

A mű ilyen részei mindenképpen megrendítő komolyságról vallanak.

Más elemek is e vegyes szemléleti jelleg mellett tanúskodnak. Az Izidóra szépségéről szóló leírásban hasonlatként megjelenik az égbolt tetején ragyogó üstökös képe, mely majd *Az üstökös* c. versében Vajda magányos énjének büszke jelképeként fog fényleni. S ha a Kordillerák hava még inkább csak afféle konvencionális hasonlatként szerepelt is az idézett sorokban, a mindössze hónapokkal később (és közvetlenül utána) írt *Húsz év múlva* c. versének a fölkelő nap fénytől vörösre festett havas Mont Blanc-képére gondolva lehetetlen nem „komolyan venni” ezt a hasonlatot: „mint éjből a Kaukázus hősúcsai, midőn a hasadó Hajnal első lángja önti el”. De aztán hasonlóképpen félreismerhetetlen a következő sorok hangváltása is: (ti. úgy) „fénylett ki Izidóra pongyolája, S a lángoló fűrt a hattúvállakon... Mert — notabene meg kell valla-
nom — Egy kis különbség volt a bibliai S új édenem közt.” A *Végte-
lenségben* riadt kétségbeesés színezi a groteszk-mód közönséges metaforát: „... a sírhalom, e forgó gömb sömörje...” — az *Alfréd regényé-
ben* még keserűbb lesz a gúny: „beteg földhőlyagunk hártája, melynek *Egynémely pörsenését Chimborasso vagy Himalaya név alatt csodáljuk*, Úgy borzong, össze-összerázkódik, mint a vadult mén oldalbordabőre, Ha nyári délben marja a bögöly”. Az égbenyúló csúcsok tisztelete azonban mégis tovább él majd Vajda lírájában.

Az *Alfréd regénye* tehát a romantika önfelszámolásának egyik legjellemzőbb alkotása, — de olyan önfelszámolásé, melynek eredményeképp a század első feléhez kötött, itt már önmagát túlélte *romantika* eltűnik ugyan majd a maga sallangjaival, ám a valóság prózaiságával szem-

ben a nagyságot, a kicsinyességeken fölülemelkedő s alkotó szellemet középpontba állító *romantikus jellegű magatartás* tovább él, s majd új művészi értékek forrásává lesz.

Mert ha a romantikától elfordulva Vajda néha a nép-nemzeti iskola hatása alá került is, máskor pedig az aranyi csöndes rezignáció hangján szólt — azok a költeményei, melyekkel Ady előfutárává lett, ennek a romantikus magatartásnak az értékes lényegét őrzik. A kozmikus távlatú és differenciált, a dolgokat ellentétességükben látó szemléletet, a képalkotás merészségét (s ezzel kapcsolatban a képek részleges önállósulását), a teljes: istenével-végzetével bátran pörlekedő emberi magatartás szépségét. A valóságot nemesi eszmék és középkori szellemiség jegyében tagadó romantika megkopott kellékei, avult kifejezései hiányoznak már ezekből az alkotásokból; a hófödte csúcsok és szikrázó csillagok vakító fényének s az éjszaka sötétjének, magasan szárnyaló különös madaraknak s lápok, ingoványok lakóinak, magára maradt ember-titánnak s a vele szemben álló ellenséges világnak szélsőséges kontrasztjai azonban továbbra is döntő meghatározói ennek a lírának.

Ez az ellentmondásos: a romantikát, ill. a romantikus magatartást megszüntetve megőrző folyamat szükségképpen hoz létre stiláris töréseket — különösen olyan költőknél, akikre amúgy sem a formafegyelem, a kulturált műgond jellemző elsősorban, hanem az elemi erejű élmények szuggesztív kifejezésének készsége. Az *Alfréd regénye* talán legszemléletesebb jelzője ennek a bonyolult fejlődésnek. Minden egyes mozzanatának megértése nem lehet célunk — erősen átmeneti volta következtében művészileg feloldatlanul disszonáns belső világával a maga egészében nem is képvisel akkora értéket, hogy ez megérné a ráfordított s teljes eredményt bizonyára úgysem hozó fáradságot. Vajda költészetének és a kor egészének jobb megértéséhez azonban föltételezhetően sokban hozzájárulhat ennek a belső ellentmondásnak a feltárása. Bizonyára még nem egy megnyilvánulása van e kettősségnek, s a huszadik századi modern magyar irodalom kialakulásának vizsgálatakor mindenképpen érdemes rájuk fölfigyelni.

BESZÁMOLÓK

A Magyar Irodalomtörténeti Intézetben 1960—1965. között készült szakdolgozatok jegyzéke.

Régi magyar irodalomból:

1962

1. Müller Istvánné: Szőnyi Benjamin pályája és költeménye a Törő—Pető-féle lázadásról.

1963

2. Fazekas Borbála: Hermányi Dienes József Nagyenyedi Demokritosa.

1964

3. Nemes Gábor: Szenczi Molnár Albert „Psalterium”-ának forrásai.

1965

4. Nikolényi István: A magyar virágének.

A felvilágosodás, reformkor irodalmából:

1960

5. Mikle István: Obernyik Károly drámái.

1962

6. Égi Mária: Kölcsey és az antiquitás.
7. Nagy Mária Terézia: Gaál József prózaírói munkássága.

1963

8. Bodó Károly: A XVIII. század végi és a XIX. század eleji magyar nyelvű románirodalom problémái.

1964

9. Ábrahám Erzsébet: Bessenyei a felvilágosodásról,
10. Kiss Mária: Batsányi politikai költészete.

A XIX. sz. második felének és a századforduló irodalmából:

1960

11. Bántornyai Márta: A szegedi irodalmi élet 1800—1884.
12. Galgóci Anna: Arany költői elbeszéléseinek és balladáinak folklór-kapcsolatai.
13. Gergye Gizella: Mikszáth Kálmán tárcái.
14. Vánkai László: Jókai Mór 1848—49-ben.

1962

15. Araczkai László: Gozsdu Elek munkássága.
16. Dobó József: Justh Zsigmond.
17. Gálffy Sándor: Kemény Zsigmond pályája és a Rajongók.
18. Jánosik Bertalané: Thury Zoltán prózaírói munkássága.
19. Kopasz Lajos: Arany László: Délibábok hőse.
20. Mészáros Zsófia: Gárdonyi Géza paraszthalakjai.
21. Pogány Lajos: Eötvös Károly élete és művei.
22. Tóvizi Júlia: Petelei István.

1963

23. Baltás Dániel: Jókai történelmi regényei pályája késői szakaszában.
24. Lakner Klára: Cserzy Mihály munkássága.
25. Rácz Ibolya: Vas Gereben és Jókai Mór reformkor-ábrázolásának összevetése.
26. Tóth László: Jókai novellái 1860—1880 között.

1964

27. Jánosi József: Arany János balladái.

1965

28. Dénes Magda: Jókai és a kapitalizmus problémái.
29. Feldrihán Magdolna: Bródy Sándor íróvá fejlődése.
30. Grób Mária: Jókai reformkor-szemlélete.
31. Kelemen Tibor: A versesregény problémái a magyar irodalomban.
32. Sebe János: Jókai és a munkáskérdés.

1960.

33. Ágoston Katalin: Darvas József írói pályájának első szakasza.
34. Berki Ibolya: Ady utóélete.
35. Csepelényi Lajos: Juhász Gyula 1917—1919-ben.
36. Csősz József: József Attila költészete 1929—1933.
37. Darin Ferenc: A Nyugat Ady-értékelése.
38. Jónas József: Az 1919-es proletárforradalom hatása Juhász Gyula költészetére.
39. Koltai Róbertné: Németh László társadalmi drámái.
40. Kovács Gabriella: Ady és Babits.
41. Mazán Mátyás: Gyóni Géza költészetének korszerűsége.

1962

42. Bachler Ottilia: Kaffka Margit realizmusa.
43. Barócsi Jenő: Balázs Béla munkássága 1919-ig.
44. Fekete Zoltánné: Juhász Gyula és az antikuitás.
45. Kovács Eva: A 20-as évekbeli Ady-viták.
46. Miklós József: Osvát Ernő a szerkesztő és kritikus.
47. Molnár Eva: Szabó Lőrinc: Tücsökzene.
48. Sin Edit: Gyóni Géza.
49. Tupcsia Istvánné: József Attila a „Dönts a tőkét” korszakában.
50. Virágos Judit: Gelléri Andor Endre.
51. Vörös László: Juhász Gyula és a vallás.
52. Vörös Lászlóné: Radnóti Miklós Szegeden.

1963

53. Bálint Gyula: Németh László néhány társadalmi drámájának elemzése.
54. Bán Izabella: Sellyei József.
55. Bódi Sándor: József Attila költői indulása.
56. Bóna Miklós: Réti Ödön élete és munkássága.
57. Csányi Miklós: Balázs Béla életművének első szakasza.
58. Daniss Győző: A magyar dráma 1956—61-ben.
59. Gágó Ibolya: Dutka Ákos költészete.
60. Gyenese Katalin: A Toll Ady-vitája.
61. Horváth Magdolna: Szabó Pál írói fejlődése néhány regényének elemzésén keresztül.
62. Kérész Éva: Juhász Gyula irodalomkritikusi munkássága.
63. Kora Antal: Sinka István népies szimbólumai.
64. Kristóf Kornélia: Juhász Gyula kapcsolata a képzőművészettel.
65. Lakwer Anna: Illés Béla.
66. Makk Mária: József Attila utóélete.
67. Nyerges György: Tömörkény és az első világháború.
68. Oroszi Jolán: A Kelet Népe Móricz Zsigmond szerkesztése alatt.

69. Seres Etelka: Révai József irodalomkritikusi munkássága.
70. Cs. Szabó Annamária: Révész Béla munkásságának főbb prob-
71. Szántó Tivadar: A regényíró Babits.
lémái.
72. Tóth Miklósné: Az elidegenedés problémája a XX. századi ma-
gyar lírában.
73. Virág László: Barta Lajos munkásságának vázlata.

1964

74. Csaplár Ferenc: Juhász Gyula indulása.
75. Csoma Béla: Salamon Ernő költészete.
76. Geller Júlia: Gergely Sándor munkássága.
77. Hantos Mária: Ady Nagyváradon.
78. Józan Lídia: Bíró Lajos prózája.
79. Kapu Pál: A Puszták Népe c. folyóirat története.
80. Minczinger Katalin: Móricz Ady-képe.
81. Molnár Ilona: Ady a háborúban.
82. Németh Lajos: Hogyan reagál a technikai haladásra József Attila,
Illyés és Szabó Lőrinc?
83. Oláh Miklós: Nagy István.
84. Rideg Üdökő: Kaffka Margit regényírói fejlődése.
85. Südy Györgyné: Bálint György kritikusi munkássága.
86. Tóth Irén: Juhász Gyula tájszemléletének változása.
87. Tóth Klára: Kaffka Margit költészete.
88. Tráser László: Babits gondolati lírája.
89. Varali Piroska: Tamási Áron paraszttábrázolása.
90. Varga József: Móra Ferenc költészete.
91. Varga Sándor: Vajda ars poeticája és önarcképe műveiben.

1965

92. Borbély Mária: A gyermekalakok rajza a XX. századi magyar
regényirodalomban.
93. Cepelényi Attila: Kosztolányi Dezső: Édes Anna.
94. Densz Eva: Babits, Juhász, Kosztolányi és az Ady-kérdés.
95. Farkas István: A régi magyarság és a magyar múlt Németh
László három drámájában.
96. Fehér Imre: Kodolányi János.
97. Fenyő Terézia: Oláh Gábor prózája.
98. Gálos Judit: Radnóti szerelmi költészetének motívumai.
99. Kovács Borbála: A magányosság motívumai Juhász Gyula köl-
tészetében.
100. Marosán Blanka: Király György, a kritikus.
101. Répás Balázs: Németh László és Vásárhely.
102. Rideg István: A népi történelmi hős és a Dózsa-féle paraszt-
háború ábrázolási problematikája Móricznál és Szabó Pálnál.

163. Szántó Magda: Pásztor Béla.
104. Tamás Attiláné: A betyár alaja Móricz műveiben.
105. Tóth Mária: Az irodalmi paródia a XX. századi magyar irodalomban.
106. Vass I. István: Radnóti Miklós költői fejlődése 1935—1936-ig.
107. Virág Lászlóné: Babits társadalomszemlélete prózája alapján.

Az 1952—1959 között készült szakdolgozatok jegyzékét az Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tom. I. 1961. c. kiadványunkban közöltük.

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Csetri Lajos: A stílus fogalmai és a korstílusok problematikája	3
Ilia Mihály: Hatvany Lajos folyóirata: Az Esztendő	17
Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő: Ady Endre levelei Révész Bélához	35
Tamás Attila: Vajda János Alfréd regénye c. műve és a magyar romantika néhány problémája	47

BESZÁMOLÓK

- A Magyar Irodalomtörténeti Intézetben 1960—1965. között készült szakdolgozatok jegyzéke

Felelős kiadó: A József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi
Karának dékánja

Megjelent 250 példányban (A/5) ív terjedelemben
Kézirat a nyomdába érkezett: 1965 május hó
Készült linó szedéssel, íves magasnyomással az
MSZ 5601-59 és az MSZ 5603-55 szabványok szerint

56-5733 — Szegedi Nyomda Vállalat